

Lunds universitet  
HIS K01  
Seminarieledare: Wiebke Kolbe  
Handledare: Marie Lindstedt Cronberg  
Seminarium: 23 november 2015, 13.15-15.00, LUX B339

# **En omänsklig handling**

En studie om social kontroll vid tidelagsbrott  
1700-1730

Hanna Isero

# Innehållsförteckning

<b>INLEDNING</b> .....	<b>1</b>
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING .....	2
KÄLLKRITIK OCH AVGRÄNSNINGAR .....	2
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER.....	4
TIDIGARE FORSKNING .....	6
<i>Tidelagsbrottet</i> .....	7
<i>Idealbilder och hushållsideologi</i> .....	8
<i>Den sociala kontrollen i samhället</i> .....	10
BEGREPP .....	11
HISTORISK BAKGRUND .....	12
<b>KVINNOR ANKLAGADE FÖR TIDELAG I TIDIGT 1700-TAL</b> .....	<b>14</b>
<i>MARIA NILSDOTTER</i> .....	14
<i>KIERSTIN PERSDOTTER</i> .....	15
<i>MARIA BOTWELDSDOTTER</i> .....	17
<i>KIERSTIN OLSDOTTER</i> .....	18
<i>KIERSTIN ANDERSDOTTER</i> .....	20
DEN SOCIALA KONTROLLEN OCH ANSVARET FÖR ANKLAGADE KVINNOR .....	20
DE KVINNliga IDEALEN OCH HUR DE BRYTS.....	22
<b>MÄN ANKLAGADE FÖR TIDELAG I TIDIGT 1700-TAL</b> .....	<b>24</b>
<i>PEHR DANIELSSON</i> .....	24
<i>ERICH ABRAHAMSSON</i> .....	26
<i>LARS JÖRANSSON</i> .....	27
<i>LARS SVENSSON</i> .....	28
DEN SOCIALA KONTROLLEN OCH ANSVARET ÖVER ANKLAGADE MÄN .....	29
DET MANLIGA IDEALET .....	31
<b>AVSLUTANDE KOMPARATION</b> .....	<b>34</b>
<b>SAMMANFATTNING</b> .....	<b>38</b>
<b>KÄLLFÖRTECKNING</b> .....	<b>41</b>

## Inledning

Fördenskull kännes han, Erich Abrahamsson, efter Guds klara Lagars 22. v. 19 saker till döden, och skall derfore efter Sweriges lag halshuggas sampt i förmågo af det 14 Cap: Högmbl L.L. äfhen brännas, skohlandes till betagande af förargelse, diure hwarmed Erich Abrahamsson denne styggelsen begådt, med såwähl Oluf Larsson i Håfdelsta hwita koo, som Herr. Kyrkioherede Wadmans röda ko med hwitt hufwud, dödas och brännas.<sup>1</sup>

Med dessa ord avslutas rättegångsprotokollet mot Erich Abrahamsson den 27 april 1708. Han är med dessa ord dömd för tidelag, men han är endast en av många män som döms till döden i Sverige för detta brott. Denna uppsats är en undersökning om tidelagsbrottet i tidigt 1700-tal. Inte endast manliga tidelagsanklagelser kommer att diskuteras i denna uppsats utan anklagelser riktade mot män jämförs med tidelagsmål där kvinnor stod anklagade.

Tidelagsbrottet är kulturhistoriskt såväl som rättshistoriskt intressant för att det var ett av de vanligaste brotten som män avrättades för i Sverige under denna tid. På samma sätt som människorna avrättades skulle djuren som brottet begåtts med avlivas då både människa och djur efter handlingen var orena och skulle renas från synden som hade begåtts.

Men varför angavs människor för detta brott? Hur såg den sociala och rättsliga kontrollen ut som ledde till att många människor miste livet? Detta står i fokus i denna undersökning, liksom eventuella skillnader i kontrollen av män och kvinnor.

---

<sup>1</sup> ULA, AIa:4.

## **Syfte och frågeställning**

Syftet med denna uppsats är att undersöka tidelagsbrottet under tidigt 1700-tal. Tidslag var enligt lag ett högmålsbrott som innebar att dödsstraff skulle utdömas. Rättshistoriskt är brottet intressant eftersom tidslag var ett brott som stod för en av de högsta andelarna av de manliga dödsstraff som utfördes i Sverige under den undersökta perioden. Men även kvinnor anklagades och dömdes för tidslag även om det var ovanligt. Dock har den forskning som utförts endast behandlat männen och manlighet kopplat till tidslag, och därmed blivit relevant även kulturhistoriskt. I denna undersökning vill jag analysera och jämföra rättsprocesser där kvinnor stod anklagade för tidslag och med rättsprocesser med manliga förövare.

Utifrån en närläsning av domböckerna kommer jag att jämföra hur domstolen och det omgivande samhället såg på de tidelagsanklagade kvinnorna och männen. Det är min förhoppning att undersökningen ska blottlägga de kontroll- och ansvarssystem som fanns i lokalsamhället, exempelvis vilka funktioner inom hushållet och lokalsamhället som övervakade sedligheten och ingrep mot misstänkta handlingar. Mina frågeställningar är följande:

- Vilket ansvar hade personer på olika positioner; som till exempel husbonde, matmoder, granne, make och maka, präst och nämndeman, att ingripa mot tidelagsbrottet? Skilde sig vilka dessa positioner var om det gällde en kvinna eller man som stod anklagad?
- Vad säger denna ansvarsuppdelning mellan olika sociala positioner oss om den sociala kontrollen i samhället under tidigt 1700-tal?
- Hur beskrivs de anklagade kvinnorna och männen i rättegångsprotokollen? Finns det likheter och skillnader? Kan man i beskrivningen av dem se tidens manlighetsideal respektive kvinnlighetsideal?

Både att tidslag var belagt med dödsstraff och att tåga om ett allvarligt brott som kunde vara straffbart i sig gör att strukturerna för lokal social kontroll framträder extra tydlig.

## **Källkritik och avgränsningar**

Källmaterialet som denna uppsats baseras på är olika häradsrätters domstolsprotokoll från tiden 1700 till 1730. Det material som jag valt att arbeta med är det material som varit möjligt att få tag på inom givna tidsgränser, och därför har avgränsningen uppstått naturligt. Det gör även att den geografiska spridningen av rättsfallen är stor men det är trots detta möjligt att

göra en analys och komparation mellan fallen eftersom det var samma lagstiftning som gällde i hela landet.

De kvinnor som stod anklagade för tidelag är få jämfört med de hundratals män som anklagades<sup>2</sup>, och på grund av detta är det svårt att få tag på rättsfall som rör kvinnor. För att kunna utföra en tillräckligt bra komparation mellan fall med kvinnor och män har jag valt materialet utifrån följande principer: jag har utgått från mål där kvinnor står åtalade. Initialt har jag sökt efter rättsfall med manliga åtalade som behandlats i samma häradsrätt under ungefär samma tidsperiod som kvinnorna. I de fall sådana saknas har jag valt rättsfall med tidelagsanklagade män i närliggande häradser i en tidsperiod så nära det kvinnliga fallet som möjligt.

Domstolsprotokoll har använts flitigt i den historiska forskningen eftersom mentaliteter och föreställningar hos samhället går att upptäcka utifrån protokollen. Självklart finns det problem kopplade till användningen av dessa slags dokument. Sockenstämmornas protokoll är oftare ett bättre sätt att komma ner på individnivå men det är en kyrklig instans där prästen är ordförande, i jämförelse med centralmaktens ting. Men eftersom denna uppsats fokuserar på ett brott som sorterades under världslig rätt och hur olika roller och sociala positioner i lokalsamhället ansvarar för den rättsliga normkontrollen är det bättre att använda sig av häradsrätternas protokoll. En annan problematik som finns är att skrivaren gör ett urval av vad som ska skrivas ner i protokollet från tinget. Det hade varit bättre om skrivaren nedtecknade allt som säs och gjordes av vittnen och parterna under tinget men eftersom det gjordes ett urval betyder det att skrivaren tog med det han ansåg vara viktigt för att förstå domen. Det är inte möjligt att veta vad som skrevs ner under själva tinget och vad som skrevs ner i efterhand. Ett urval och språkval sker som visar på skrivarens och rättens synsätt; och det är just detta som andra historiker menar är ett bra sätt att komma åt mentaliteter och föreställningar, och som även har en betydelse för min studie.

Ett av de största problemen med rättegångsprotokoll är att detta är handskrivna texter med varierande kvalité som ofta är slarvigt skrivna med bläck som knappt syns, och en varierande handstil vilket leder till att det blir en tolkningsfråga från min sida vad det står i dokumenten. Ett annat betydande problem är att protokollet från Lekebergslagens häradsrätt rörande Kierstin Olsdotter är allvarligt fuktskadat vilket har lett till att det är svårt att få detaljerna i rättsfallet korrekta. Dock är helheten möjlig att diskutera och analysera genom att de saknade detaljerna i sig inte bidrar till att man förlorar kunskapen om själva fallet. Självklart skulle det

---

<sup>2</sup> Jonas Liliquist, *Brott, synd och straff: tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*. Umeå 1992, s. 259.

ge en mycket bättre och fördjupande bild av rättsfallet om det var intakt, men det som finns kvar av materialet är tillräckligt för att skapa en bild av rättengångsskedet och rättens syn på kvinnan och vittnena.

De kvinnliga rättsfall som undersökts är målen mot Maria Nilsson från Gävle rådstuga 1700; Kierstin Persdotter från Nås och Äppelbos häradsrätter 1708 och 1709; Maria Botweldsdotter från Norrbo häradsrätt 1711 och Kierstin Olsdotter från Lekebergs häradsrätt 1722.

Ett av rättsfallen skiljer sig mot de övriga. I fallet med Kierstin Andersdotter från Vänersborg saknas domstolsprotokoll från rådhusrätten på grund av en brand, och istället kommer detta fall att utgå från Göta hovrätts protokoll från 1730, som också jämförs med Lars Svensson vars fall togs upp i Göta hovrätt 1729.

De manliga rättsfallen som jag kommer att använda mig av är målen mot: Pehr Danielsson från Gävle rådshusrätt 1702; Lars Jöransson från Orsa häradsrätt 1708 och Erich Abrahamsson från Norrbo häradsrätt 1708.

### **Teoretiska utgångspunkter**

I fokus för min studie står den sociala kontrollen i det tidigmoderna samhället, och hur den fungerat samt eventuellt samspelat med rättsväsendet. Undersökningen är inte högteoretisk med det finns intressanta teoretiska modeller som behandlar makt och kön utifrån sociala positioner i samhället att utgå ifrån.

Den teoretiska ramen som kommer att användas är utformad av etnologen Inger Lövkrona som behandlar *positioner* i samhället. Denna teori fungerar väl att använda i denna studie då den belyser kön och makt i förhållande till position. Enligt denna teori, eller tolkningsmodell av Lövkrona, utgjordes befolkningens roller i det tidigmoderna samhället av könsbestämda positioner.<sup>3</sup> Dessa positioner bestäms utav beteenden, egenskaper, normer, praktiker och diskurser som skapas utifrån institutionella strukturer, som staten, och även sociala och kulturella strukturer. De institutionella strukturerna är de som staten och kyrkan använder sig av i form av till exempel lagar och hustavlan.<sup>4</sup> Självklart går dessa normer in i varandra och det är inte möjligt att med pekpinne visa vad som till exempel är kyrkans normer från början och sedan övertagits av befolkningen och lett fram till andra sociala aspekter. Men för att förenkla är lagar och hustavlan institutionella strukturer, medan exempelvis arbetsfördelningen på gården är sociala och kulturella.

---

<sup>3</sup> Inger Lövkrona, *Annika Larsdotter- barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund 1999, s. 139.

<sup>4</sup> Lövkrona, s. 142.

Det är inom dessa könsbestämda positioner som människor gjorde sina sociala erfarenheter och där även den subjektiva identiteten konstruerades. Dessa positioner ingick i ett nätverk av relationer där genusrelationen var den strukturerande faktorn. Genusrelationen, menar Lövkrona, är hur den patriarkala samhällsstrukturen var uppbyggd utifrån kulturella och sociala företeelser i samhället. Inom genusrelationen var en hierarkisk ordning rådande som förutsatte att det var en manlig överordning och en kvinnlig underordning inom hushållet och samhället. Inom genusrelationen fanns de positioner som människor i samhället hade och i kombination även de ideal som var kopplade till manlighet och kvinnlighet. Exempelvis var kvinnornas ideal den goda matmodern och modern, vars ansvarsområden på gården var hushållet, fähusen, mjölka kor och allt arbete inom hushållet, medan mannens ideal var den goda husbonden som var ansvarsfull och sedlig och vars ansvarsområde låg utanför hushållet som till exempel arbetet på fälten.

Genom att sammanföra dessa två begrepp och använda dem med maktbegreppet skapar Lövkrona begreppet *positionsmakt*. Det är hur makten är organiserad emellan män, emellan kvinnor, samt mellan kvinnor och män. Positionsmakt är uppbyggt genom två andra maktbegrepp som utgår från den institutionaliserade aspekten, så kallad social makt, och den sociala och kulturella genusrelationen, så kallad könsmakt. Makten människorna hade i det tidigmoderna samhället var förenad med de positionerna som kvinnor och män hade i livet exempelvis som gift man och kvinna, ogifta drängar och pigor, som mor, far, husbonde och matmor.<sup>5</sup>

Utifrån sin position hade en gift man som var husbonde den största makten i lokalsamhället eftersom han genom sin könsmakt var överordnad kvinnorna och genom sin sociala makt som var grundad i lagar och hustavlan var han överordnad andra män i hushållet. På samma sätt var matmodern överordnad både pigor och drängar genom att hennes position var högre än deras även om hon var underordnad maken och att hennes positionsmakt var härledd ur makens. Men matmoderns makt kunde även utövas i andra sammanhang där maken inte hade någon makt, som i sin position inom kvinnovärlden där kontrollen av andra kvinnor i stora delar sköttes av andra kvinnor.<sup>6</sup> De som hade den minsta makten i detta samhälle var de ogifta pigorna vars position var bestämd av deras närmsta manliga släktingar. Kvinnor kunde således med hjälp av sin positionsmakt förflytta sig i samhällets olika delar på ett sätt som männen inte i lika hög grad kunde genom att de både kunde ha makt över hushållets alla personer, om maken till exempel var bortrest, men även inom kvinnovärlden där männen inte

---

<sup>5</sup> Lövkrona, s. 147-150.

<sup>6</sup> Lövkrona, s. 149.

hade någon makt. Kvinnor hade genom både sin genusrelation och positionsmakt lättare att flytta sig mellan arbetsområden än vad män hade och om det behövdes hjälp inom männens arbetsområde skulle kvinnorna hjälpa till, medan detta inte gällde för männen som inte lika lätt kunde arbeta inom hushållet ifall det krävdes hjälp där.

Genom att tillämpa den här teorin på de rättsprotokoll jag analyserar kommer den hjälpa mig att förstå de kontrollsystäm i lokalsamhället som framträder i samband med ett grovt normbrott som tadelagsbrott.

Historikern Anna Hansen använder sig av en bra modell när hon analyserar den sociala kontrollen i samhället som jag även kommer att använda mig av. Modellen utgår ifrån att den sociala kontrollen är indelad i tre olika nivåer; den formella kontrollen, den halvformella kontrollen och den informella kontrollen.<sup>7</sup> Med det menas att den formella kontrollen är den som staten kontrollerar genom lagar och som bedrivs på tingen. Den halvformella är den kontroll som främst präster och nämndemän hanterar, och den informella är kontrollen som sker i hushållet och bland grannar. I denna undersökning är den formella kontrollen rättsprocessen och domen som analyseras. Dock är den informella kontrollen viktig eftersom det är vittnesmål från lokalsamhället som utgör bevisningen och som domarna vilar på, men att det är viktigt att ha i åtanke att dessa även kan ha ändrat skepnad något för att passa in i den formella kontrollens normer. Hansens modell tillämpas då den hjälper mig att analysera vilka kontrollsystäm som framträder vid normbrott.

Jag kommer att använda mig av en kvalitativ metod genom en närläsning av rättsfallen, en komparation mellan kvinnorna och männen, men även jämförelser inom respektive kön, samt använda mig av Lövkronas teori som behandlar makt och kön utifrån sociala positioner i samhället.

De frågor som ställs i denna uppsats kräver en helhetssyn på samhället för att besvaras. Det är inte endast hur brottet beskrevs som är intressant utan min undersökning syftar till att ta ett helhetsgrepp på den sociala kontrollen i det tidigmoderna samhället och försöka förstå varför människor anklagades. Utifrån detta är en hermeneutisk metod även användbar att ha som analytiskt verktyg i denna uppsats.

## **Tidigare forskning**

I detta forskningsläge kommer jag först att diskutera tidigare forskning om tadelag, sedan forskningen om idealbilder och hushållsideologin. Sistnämnda forskningsläge anknyter till

---

<sup>7</sup> Anna Hansen, *Ordnade hushåll*. Uppsala 2006, s. 45.



den del som behandlar kvinnors och mäns sociala plats i samhället och den sociala kontrollen. Detta knyter samman undersökningens delar, tidelagsrättegångar och den lokala kontrollen. Det som är värt att säga först är att forskning om kvinnor som stod anklagade och dömda för tidelag inte behandlats alls i tidigare forskning.

### *Tidelagsbrottet*

Forskningen om mäns tidelagsbrott är mycket omfattande och i de flesta fall knuten till manlighetsforskningen. Historikern Jonas Liliequists avhandling *Brott, synd och straff* diskuterar tidelagsbrottet och dess koppling till manlighet och manlighetsideal. Han argumenterar för att det främst är unga män och pojkar som utför brottet på grund av att det i grunden är ett uttryck för en omogenhet hos dem som gör att de genomför brottet. Liliequist menar även att den könsliga uppdelningen av arbetet på gården spelade en roll för att män kom att utföra brottet eller anklagades; de rörde sig i en förbjuden del av samhället då ladugården och arbetet där sköttes av kvinnor.<sup>8</sup> Den gränsöverskridande problematiken återkommer i Liliequists arbete genom att det både är en överträdelse av normen om könsarbetsuppdelningen och även en liminalhandling, överträdelsen av gränsen mellan människa och djur. Det som han inte diskuterar är huruvida denna förklaring är applicerbar på de kvinnor som anklagades och dömdes för samma brott eftersom han inte behandlar dem i sin forskning. Anna Hansen kritiserar kort Liliequists slutsatser i hennes avhandling då hon anser att det skedde kompromisser i arbetsuppdelningen i vardagslivet, och därför inte var en gränsöverskridande handling som ledde till dessa konsekvenser.<sup>9</sup>

Den forskning som utförts på detta område har alla behandlat brottet kopplat till synen på manlighet och omanlighet. Det finns olika slutsatser om vad som räknas som omanligt och hur detta framkommer vid tidelagsbrottet. En annan slutsats i forskningen är att det inte är förhållandet mellan manligt och kvinnligt som belyses i tidelag, utan snarare att motsatsen till det manliga är det djuriska. Jens Rydström har i sin avhandling *Sinners and citizens: bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950* liksom Susanna Sjödin Lindenskoug i *Manlighetens bortre gräns: tidelagsrättegångar i Livland åren 1685-1709* båda denna uppfattning. De menar att tidelag inte är ett tecken på omogenhet eller en feminisering utan snarare att det mänskliga förvreds till det djuriska och bestialiska.<sup>10</sup> Titeln på Sjödin Lindenskougs avhandling belyser hennes syn på omanligheten i relation till tidelag; den bortre gränsen som

---

<sup>8</sup> Liliequist, s. 171.

<sup>9</sup> Hansen, s. 136.

<sup>10</sup> Susanna Sjödin Lindenskoug, *Manlighetens bortre gräns*. Stockholm 2011, s. 136; Jens Rydström, *Sinners and citizens*. Stockholm 2001.

refereras till i källmaterialet är när mannen har förlorat sin manlighet till den grad att han inte har blivit kvinnligt som Liliequist menar, utan bestialisk. Hur dessa slutsatser förhåller sig till kvinnorna som stod anklagade är intressant för min del. Är det samma slutsatser som går att dra att kvinnan blir allt mer djurisk och släpper det kvinnliga idealet om den goda kvinnan?

Liliequist visar i sin avhandling att rätten var ovillig att döma brottslingar ifall det inte fanns tydliga bevis samt om det inte fanns en bekännelse.<sup>11</sup> I jämförelse med de svenska rättsfallen har Robert F. Oaks pekat på att domstolar i 1600-talets New England ofta dömde på grunder som inte skulle vara acceptabla i svenska rätter, men trots detta fördes det diskussioner om problematiken att vittnena inte sett hela akten, att det inte funnits en bekännelse samt att det var osäkert om det förekommit penetration.<sup>12</sup> Oaks menar även att det inte förekommer några fall av homosexualitet eller tidelag på 1700-talet vilket han menar är en effekt av att den religiösa iveren till viss del försvunnit, sekularisering av samhället och att det inte längre ansågs lika viktigt att upprätthålla den moraliska lagen.<sup>13</sup> Detta i skarp kontrast till Sverige där tidelagsfallen hade sin topp på 1700-talet. Trots att detta endast nuddar vid frågeställningarna som ställs i denna undersökning är det intressant att betrakta dessa slutsatser genom att könsidealerna även kan belysas genom att diskutera på vilka grunder som rätten ansåg att vittnena och bekännelser samt nekande var giltiga.

### *Idealbilder och hushållsideologi*

I alla samhällen och tider finns det ideal för hur en kvinna och man ska bete sig och vad de ska sträva mot. Dessa ideal lägger även grunden till den hushållsindelning som är gällande i samhället och där kvinnor och män hade olika arbetsysslor i hushållet.

Historikern Karin Hassan Jansson beskriver det manliga idealet som det uttrycks i rättsfall rörande våldtäkt. Hon menar att det manliga idealet var att mannen skulle ha förnuft och självkontroll, och när han utförde en våldtäkt bröts detta ideal.<sup>14</sup> Detta ideal var inte endast gällande för husbonden utan för alla män i samhället. Att husbonden bröt sitt förtroende och sin ställning gentemot både sin hustru och sitt tjänstefolk när han utförde både ”ogudaktiga och skamliga gärningar.”<sup>15</sup> och det togs på allvar. Det var även ett skamligt beteende om en dräng, soldat eller arbetare bröt mot normer och ideal, men husbondens förfall var även ett förfall av samhällets maktstrukturer då det bröt mot tidens hushållsideologi. Husbonden hade

---

<sup>11</sup> Liliequist, s. 67-68.

<sup>12</sup> Robert F. Oaks, ”Things fearful to name”: sodomy and buggery in seventeenth-century New England. *Journal of social history*, nr. 2. 1978, s. 274.

<sup>13</sup> Oaks, s. 278.

<sup>14</sup> Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Stockholm 2002, s. 118-119.

<sup>15</sup> Hassan Jansson, s. 119.

trots allt ansvar för sedligheten inom hushållet. Internationell forskning om hushållet på medeltiden och tidigmodern tid har även den påvisat idealen om ett gemensamt stabilt hushåll under en husbonde som var ansvarsfull, även om verkligheten sällan levde upp till idealen.<sup>16</sup>

Om förnuft och självkontroll var idealet för männen uppmärksammar Hassan Jansson att det fanns olika ideal för de gifta och ogifta kvinnorna. Den gifta hade sin ära och lojaliteten mot familjen och hushållet, som en god hustru, medan den ogifta kvinnan skulle bevaka sin oskuld och sina framtida äktenskapschanser.<sup>17</sup> Märk väl att de båda idealen syftar på kvinnans ära i anslutning till sin sexuella ”renhet.” På tingen kunde kvinnors vittnesmål även ifrågasättas ifall det framkom att hon varit bråkig, drucken eller tidigare uppmuntrat män till sexuellt umgänge vilket tyder på att även dessa egenskaper var ett brott mot idealet.<sup>18</sup> Historikern Eva Bergenlöv diskuterar även hon motsatsbilder när hon analyserar idealet för den goda modern. Hon menar att idealbilden för kvinnor var en gift kvinna som var dygdig och sedlig, hade legitima barn som hon sörjde vid deras död och hon hade ära, ansvar, moderskänsla samt var lojal och undergiven. I motsats var den ”dåliga modern” en ogift kvinna som hade illegitima barn och hon var känslolös inför barnens död. Den ogifta modern var även lösaktig och odygdig som drog vanära över sig själv och andra samtidigt som hon var även aktiv och självständig.<sup>19</sup> Idealbilderna som berör kvinnorna och männen är viktiga i den här uppsatsen och det är dessa forskares förklaring av både motbilderna och idealbilderna som kommer att hjälpa i min undersökning om hur samhället framställde män och kvinnor.

Hushållsindelningen är enligt historikern Rosemarie Fiebranz grundad i den lutherska hushållsideologin som i sin tur bottnar i treståndsläran.<sup>20</sup> Det fanns tydliga hierarkier mellan män och kvinnor i vilka arbetsområden de hade på gården. I likhet med historikern David Gaunt menar Fiebranz att kvinnor hade ansvar för bland annat hushållets matlagning, klädtillverkning, skötsel om smådjuren, ladugården, spinna och väva. Männen hade ansvaret för allt som låg utanför hushållets rum och det var männen som jobbade på fälten, i skogen, skötte handeln, lagade husen och skötte om hästarna.<sup>21</sup> Dock menar båda att det må till viss del ha varit en tydlig genuskodning av vilka arbeten som skulle utföras av män och kvinnor men att det fanns en möjlighet att överskrida dessa gränser om det behövdes. Till exempel vid skörden var kvinnorna engagerade men de fick de sysslor som inte ansågs lika högt värderade

---

<sup>16</sup> David Herlihy, *Medieval households*. Cambridge 1985, s. 134-135.

<sup>17</sup> Hassan Jansson, s. 202.

<sup>18</sup> Hassan Jansson, s. 211.

<sup>19</sup> Bergenlöv, s. 420.

<sup>20</sup> Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol?* Uppsala 2002. s. 30.

<sup>21</sup> Fiebranz, s. 138-148; David Gaunt, *Familjeliv i Norden*. Södertälje 1996, s. 130.

i männens ögon<sup>22</sup>, samt i de tillfällen där det inte fanns pigor eller döttrar som kunde hjälpa till vid bakningen av bröd så fick drängar eller söner hjälpa till.<sup>23</sup> I de fall kvinnorna skulle hjälpa till var det även tydligt att de skulle vara behjälpliga till männen som hade det övergripande ansvaret och hierarkin var tydlig i arbetet när män och kvinnor arbetade tillsammans.<sup>24</sup>

#### *Den sociala kontrollen i samhället*

Den forskningen som behandlar hur samhället betraktade ansvarsfördelningen i befolkningen och vilka ideal som funnits berör en viktig del av frågeställningarna i denna uppsats. Med det menar jag hur ansvarsfördelningen inom lokalsamhället såg ut när det gällde att rapportera och upptäcka brott. Historiken Björn Furuhausen har definierat termen social kontroll som ”en mer specifik form av social kontroll riktad mot de människor som begår normbrott/.../innebär att enskilda individer, grupper eller institutioner korrigerar eller straffar avvikande beteenden.”<sup>25</sup> Furuhausen menar att centralmakten tog allt mer kontroll över tinget samtidigt som det ändå fanns en kontinuitet i hur lokalbefolkningen dömde de anklagade och löste tvister, där det i hög grad fortfarande handlade om att nå förlikning och rätta till personernas felaktiga beteenden. Tinget var inte endast en plats för centralmakten att utöva makt och straff, utan även en social arena där människor kunde lösa konflikter och försvara sin heder.<sup>26</sup> Det intressanta blir att han i motsats till bland annat Gudrun Andersson och Marja Taussi Sjöbergs uppfattningar om att tingsmeningen fick mindre att säga till om<sup>27</sup>, istället menar att tinget fortfarande på 1700-talet var en plats för sockenbefolkningen att utöva makt. Det är tinget som är den sociala arenan där tingsmenigheten får en plats att uttrycka makt som är intressant även i denna uppsats.

Eftersom forskningen inte behandlat just tidelag för kvinnor men det däremot finns omfattande forskning om barnamord som har likheter med tidelagsbrottet genom att det var ett högmålsbrott och att det var kvinnor som utförde det blir barnamordsforskningen intressant. Helena Hagelin har i sin avhandling *Kvinnovärldar och barnamord. Makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1700-1840* behandlat hur ansvarsfördelningen inom lokalsamhället såg ut. Hon menar att det är ett tydlig hierarkisk förhållande mellan inte bara

---

<sup>22</sup> Fiebranz, s. 150.

<sup>23</sup> Gaunt, s. 132.

<sup>24</sup> Fiebranz, s. 151.

<sup>25</sup> Björn Furuhausen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Stockholm 1996, s. 11.

<sup>26</sup> Furuhausen, s. 166.

<sup>27</sup> Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män*. Uppsala 1998, s. 60-61; Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna*. Stockholm 1996, s. 29.

kvinnor och män, utan även mellan kvinnorna.<sup>28</sup> Hon pekar på att kvinnorna rörde sig i så kallade kvinnovärldar som innebar att de hade ett ansvar som kunde överskrida de tydliga regler som gällde inom hushållet och husbondeväldet. Slutsatsen är att hon menar att kvinnor hade ansvaret för att upptäcka och rapportera graviditet och barnamord i en stigande hierarkisk ordning där matmodern eller modern hade det yttersta ansvaret beroende på var kvinnan spenderade den mesta av sin tid.<sup>29</sup>

Även Eva Bergenlöv har studerat barnamord och barnkvävning för att se hur den rättsliga diskursen och praxis såg ut i tidigmodern tid. Det hon menar är att kvinnans ställning var underordnad mannens och att dessa normer är nedskrivna i bland annat lagtexterna, men i vissa sammanhang och i praxis hade kvinnan en större självständighet och rörelsefrihet som enligt normerna inte skulle förekomma.<sup>30</sup> Dock hävdar Anna Hansen i sin avhandling *Ordnade hushåll* att det även fanns ”normer på en informell och en halvformell nivå”<sup>31</sup>, och för att upprätthålla dessa normer krävdes kunskap om både normerna och människorna i samhället. Hansen har pekat på att husbondesamhället hade en stor makt och det var husbonden och matmodern som hade det yttersta ansvaret för att utföra den sociala kontrollen.<sup>32</sup>

## Begrepp

Inom denna uppsats kommer ett flertal olika begrepp att användas vilka behöver förklaras utifrån hur de används i detta sammanhang.

*Social kontroll* kommer att användas såsom Björn Furuhagen förklarar termen. Med det menas att social kontroll är en form av kontroll som är riktad mot personer som begår eller begått normbrott. De som ser till att kontroller sker och även korrigerar personen genom straff kan vara enskilda individer, grupper eller institutioner.<sup>33</sup>

*Rätten* används om de dömande personerna som de anklagade och vittnen ställs framför. Detta begrepp används i protokollen då enskilda domare och nämndemän inte agerar utan det är rätten som är en aktör på tinget.

---

<sup>28</sup> Helena Hagelin, *Kvinnovärldar och barnamord*. Göteborg 2010.s. 148.

<sup>29</sup> Hagelin, s. 153.

<sup>30</sup> Eva Bergenlöv, *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800*. Lund 2004, s. 424.

<sup>31</sup> Hansen, s. 296.

<sup>32</sup> Hansen, s. 298.

<sup>33</sup> Furuhagen, s. 11.

## Historisk bakgrund

Förbudet mot tidelag är inget som uppkom i Sverige på tidigmodern tid. Det är ett gammalt brott som förekommer redan i de medeltida landskapslagarna. De tidiga lagarna hade inte dödstraff som bestraffning, utan man fick ofta sona sitt brott med böter. Men under senare århundraden börjar den världsliga lagstiftningen påverkas av den kanoniska och det kulminerar i Kristoffers landslag 1442 där tidelag återfinns i kapitel 14 i Högmålsbalken och dödstraff är nu det straff som stadgas. Kristoffers landslag fortsätter att gälla fram till 1734 års lag då det intressant nog är första gången som tidelag blir könsneutralt. Tidigare hade lagen endast hänvisat till män, men ändå har rättsväsendet dömt kvinnor för brottet.

Tidelag fortsätter att vara ett högmålsbrott på 1700-talet, vilket innebär att det är dödsstraff, och genom hovrätternas instiftande på tidigt 1600-tal prövas alla högmålsbrott i dessa institutioner efter att de har gått genom lägre instanser. Tidigare forskning angående sedlighetsbrott har visat att hovrätterna i mångt och mycket sänker de lägre instansernas dom och istället dömer till stränga böter. Dock är det i frågan om tidelag inget som tyder på att tidelag skulle få ett lägre straff, snarare tvärtom. Sverige är unikt i Europa genom det höga antalet dödstraff för tidelagare.<sup>34</sup>

I svenska rättsväsendet på 1700-talet var den första rättsliga instansen häradsrätten eller rådhusrätten om det rörde sig om en stad. Det fanns en stor mängd häradsrätter som bestod av ett flertal socknar i dess geografiska uppsamlingsområde. De samlades tre till fyra gånger per år för häradsting och de tvister som togs upp var allt som skedde i område; från jordköp, till sedlighetsbrott, stöld och mord. Häradstinget bestod av en domare och tolv nämndemän som valdes av den så kallade tingsmenigheten, det vill säga dem som bodde i socknarna, och under de tidiga häradstingen hade tingsmenigheten ett stort inflytande över tinget, men under den period som studeras i denna uppsats har det skett en gradvis professionalisering av tinget och tingsmenigheten har förlorat en stor del av sin makt.

Likt nämnt ovan fanns det en omfattande normkontroll i samhället som hade sin grund i hustavlan och husbondesamhället. Med detta menas att det fanns en hierarkisk uppdelning som genomsyrar samhället; både i lokalsamhället, hushållet och riket som stort. Det finns delade meningar om hur stort inflytande hustavlan hade i det tidiga 1700-talet, men det som dock är tydligt är att hushållet fungerade både som en del av lokalsamhället men även som en avspeglning av det. Ett icke fungerande hushåll visade på att det fanns brister i lokalsamhället.<sup>35</sup> Hustavlan hade sin grund i treståndsläran och Luthers lilla katekes som lärde

---

<sup>34</sup> Liliequist, s. 5.

<sup>35</sup> Hansen, s. 22.

ut att samhället var uppbyggt av tre olika stånd: läroståndet, värjoståndet och näreståndet. Med detta menades att hela befolkningen hörde till alla stånden samtidigt men på olika sätt. Hierarkiskt skiljde det sig vem som hade den yttersta makten i varje stånd. Prästen var högst inom läroståndet men han var undersåte i värjoståndet där kungen stod högst på den hierarkiska trappan. Inom näreståndet tillhörde alla olika positioner beroende på vilket kön och ställning de hade. Exempelvis var den gifta mannen och husbonden överhuvud i hushållsståndet men han var undersåte och åskådare inom både värjoståndet och läroståndet.

Den religiösa moralen och diskursen var genom detta djupt integrerad i det tidigmoderna samhället. Det var förväntat att man kunde Bibeln och Guds lagar, att man tog nattvarden och besökte kyrkan och gudstjänsten. De religiösa lagarna var tillräckligt integrerade i samhället för att de världsliga domstolarna inte endast dömde brottslingar i enlighet med Sverige rikets lagar, utan även i enlighet med de religiösa; det utdömdes alltså två straff för vissa brott, speciellt vid sedlighetsbrott.

## Kvinnor anklagade för tidelag i tidigt 1700-tal

*Maria Nilsson*

Den 19 mars 1700 ställs Maria Nilsson inför Gävle rådhusrätts och magistrats domstol anklagad för att ha haft tidelag med en hund när hon var 11 år. Tidelaget skulle ha utförts med en röd-och vitprickig hund som Maria hade när hon vallade hos Erik Warga i den by hon tidigare bodde i. Samma dag tillkallades ett flertal av bönderna från byn eftersom rätten behövde ta reda på om denna hund existerat. Bland vittnena fanns Lars Persson som svarade att han ägt en hund som passade in på den beskrivningen när han var 12 år gammal, men att den inte funnits i byn vid den aktuella tiden. De andra bönderna nekade även de till att det skulle ha funnits en hund med samma färg i byn, men bekände även att en Rats Jahr hade haft en elak gärning med en fläckig hund tidigare.<sup>36</sup> Inget mer framkommer om detta och diskussionen slutar med att man ger upp i att försöka hitta hunden då det inte verkar ha funnits någon sådan.

Orsaken till att detta tas upp sju år efter att handlingen skulle ha varit utförd är för att Maria själv erkänner brottet för herr Trobsten och kyrkoherden Johan Schefer. Hon är nu 18 år och i tjänst i Gävle som de ja, det vill säga en ladugårdspiga eller mjölkerska, men hos vem framkommer inte. Det är mycket möjligt att Trobsten är hennes husbonde, men detta borde i så fall ha framkommit i protokollet. Rätten frågar henne om hon inte kände synd för det hon gjort, men hon svarar att hon inte visste att det var mot Guds lag eftersom hon aldrig lärt sig läsa. Genom denna korta redogörelse får man veta att varken hennes mor, far eller tidigare matmoder lärt henne läsa på grund av att hennes mor alltid var full när Maria var liten och att hennes far och senare husmodern aldrig brytt sig om henne efter det. Förutom att Maria själv tar upp det faktum att hon inte visste att det var mot Guds lag lyser det religiösa perspektivet förvånansvärt med sin frånvaro. Det framkommer inte i protokollet att rätten har frågat Maria om hennes kristendomskunskaper eller när hon senast tog nattvarden, utan det är hon själv som agerar utifrån att brottet har sin grund i de kristna lagarna.

Det som är intressant i detta fall är att det har gått sju år sedan denna händelse begicks, men det är först nu som hon bekänner brottet. Det är otydligt varför hon bekänner då hon först säger att hon vill ”giärna kynda sig till döden”,<sup>37</sup> men att hon samtidigt vill leva om hon får det. Om det är samma taktik som män använt; att erkänna ett brott belagt med ett dödsstraff för att indirekt begå självmord är inte möjligt att veta, men det är inte omöjligt.<sup>38</sup> Samtidigt

---

<sup>36</sup> HLA, AII:26.

<sup>37</sup> HLA, AII:26.

<sup>38</sup> Lilieqvist, s. 107.



vägrar Maria att prata mer om hon inte får se Trobsten eftersom hon har mer att bekänna, och utövar därmed utpressning på rätten som avslutar dagen och varnar henne inför nästa sammankomst. Maria är inte den gråtande kvinna som känner skuld och ånger för det brott hon har begått utan istället använder hon sig av en strategi som innefattar att munhuggas med rätten och utpressa dem. Handlingar som inte är acceptabla för någon som är anklagad för vad som var en av denna tids mest vedervärdiga brott.<sup>39</sup>

Vad som händer i fortsättningen är inte möjligt att säga då protokollet inte sträcker sig till nästkommande sammankomst.

### *Kierstin Persdotter*

Det mest omfattande rättsfallet som kommer att diskuteras i denna uppsats behandlar Kierstin Persdotter. Ryktena om hennes relation till sin hund har behandlats i minst två häradsrätter och på grund av detta är materialet omfattande. Inte nog med att omfånget på materialet är större än de andra som diskuteras i denna undersökning, även själva rannsakingen är både omfattande och gediget gjord. Detta märks av antalet vittnen som blir inkallade till tinget: alla i byn är vittnen på tinget. De två rättsfall som tas upp här är när hon ställs inför Nås häradssting den 27 och 28 mars 1708 och Äppelbo häradsrätt den 11 mars året efter.

Kierstin beskrivs som en kringströvande kvinna som inte äger ett hem, eller är i tjänst hos någon. I protokollet från Äppelbo benämns hon som änka, men i Nås endast som kvinnofolket. Med tanke på att någon ålder inte anges överhuvudtaget är det omöjligt att veta om hon är en ung kvinna som blivit änka och är kringströvande, eller om hon är en äldre kvinna som på sin ålders höst börjat bli kringvandrande eller varit kringvandrande hela sitt liv. Om man betraktar den kvinnliga idealbilden under denna tid uppfyller hon inte något av alternativen inom den gängse bilden av hur en kvinna skulle vara.<sup>40</sup> Det finns några vaga referenser till en dotter som ska arbeta på en gård i Äppelbo men protokollet är svårläst och det är otydligt om det är Kierstins dotter som det hänvisas till, och eftersom det inte tas upp i det andra protokollet är det svårt att tolka vad det syftar på. I vilket fall är idealbilden av kvinnan som den goda modern och husmodern vars största plikt är att ta hand om hemmet långt ifrån den framställning som rätten gör av Kierstin.<sup>41</sup>

Under tiden då hon vistades i Nås bodde hon hos sin svåger på en gård i Heden, och den enda konstanta punkten i hennes liv verkar vara den hund som är hennes följeslagare, Ström. Det som framgår av protokollet är även att det kretsar rykten inte endast kring tidelag, utan

---

<sup>39</sup> Taussi Sjöberg, s. 76.

<sup>40</sup> Hansen, s. 242; Bergenlöf, s. 420.

<sup>41</sup> ULA, AI:2.

det handlar även om att Kierstin ska ha osant anklagat Ingeborg Börinsdotter ”som skohlat hon med någon fördömelig konst och trulldoms åtgärd tillskyndat Kerstins syster” döden, samt att Ingeborg ”även förtrullat någon boskap för nämndeman Olof Pährsson på heden”.<sup>42</sup> Detta är en mycket allvarlig anklagelse som Kierstin spritt om Ingeborg och Ingeborg har väckt åtal för förtal. Kierstin har däremot aldrig infunnit sig i rätten för att försvara de rykten hon har spritt.

Dock lämnar rätten dessa anklagelser angående spridande av trolldomsrykte som Kierstin utfört åt sidan då det krävs en annan slags rannsaking för att komma till botten med dessa anklagelser och resten av protokollet är fokuserat på tidelagsanklagelserna. Det som finns att notera om detta är dock att systemen Ingeborg Pärsdotter är avliden och den närmsta släktingen som kallas som vittne är Kierstins svåger Olof Olsson. Han försvarar till viss del Kierstin, men även sig själv genom att han påpekar att han flera gånger har varnat henne för den nära relationen som hon har med Ström, till exempel genom att hon försvarar honom när han varit arg och attackerat grannar och legat tillräckligt nära Kierstin på natten så hans huvud nästan varit i hennes säng. Olof säger även att hon inte lyssnat och inte följt varken hans eller hans avlidna hustrus råd. Samtidigt säger han att han aldrig har sett att hon och hunden legat i samma säng och haft det umgänge som det ryktats om. Han menar att hunden varit välhållen och Kierstin har tagit bra hand om den.

De som vittnar på tinget är som sagt alla grannar i byn Heden där Olof bor och även ett antal andra personer som prästen herr Olof Sehulters från kyrkan i Äppelbo som ska berätta om Kierstins nattvardsnärvaro och katekeskunskap. Det är både män och kvinnor som vittnar, och det alla har gemensamt är att ingen försvarar Kierstin, men ingen bekräftar heller att de har sett ett sexuellt umgänge mellan henne och hunden. Hon åberopar vittnen från byn Rogsweden som kunde bekräfta att hunden var kastrerad men dessa var inte på tinget utan hon använde endast deras namn för att ge vittnesmålet tyngd.

Vittnesmålen handlar om ifall hunden är kastrerad eller inte, hur hunden betar sig, Kierstins förhållande med hunden och Kierstins beteende generellt. Den bild av Kierstin som framträder är av en kvinna som tar till alla medel hon har för att inte bli dömd för detta brott. Om det är för att hon är desperat och inte ser några andra alternativ eller om det är hennes personlighet är inte möjligt att bekräfta. Pojken Christopher Christophersson, 13 år, vittnar om att Kierstin kommit till honom och försökt övertyga honom att vittna om att hunden var kastrerad, vilket han nekar till då han inte vet om detta är sant eller ej. Båda protokollen

---

<sup>42</sup> ULA, AI:2.

avslutas med att detta fall ska tas upp i andra häradsrätter då det även funnits rykten i de socknarna.

Den sammanfattande slutsatsen man kan dra av vittnesmålen är att Kierstin har försökt muta och hota vittnen till att de ska vittna om vissa saker till exempel att hunden är kastrerad. Även när hon förklarar varför hon inte tagit nattvarden på flera år är orsaken den konflikt med Ingeborg Börinsdotter som varat i flera år och att hon därför inte varit välkommen till kyrkan eftersom det inte var tillåtet att ta nattvarden om man var ovän med någon i omgivningen. På det hela taget är Kierstin en kvinna som inte lever enligt normerna för hur en kvinna ska bete sig eller vara.

#### *Maria Botweldsdotter*

I Norrbo häradsrätt ställs pigan Maria Botweldsdotter inför rätten då hon anklagas för att ha begått tidelag med en hund. Det är inte ett urtima ting som har samlats utan det är en del av det ordinarie hösttinget och Maria rannsakas mellan den 9 och 10 oktober 1711.<sup>43</sup> Det första som berättas är att hon är i tjänst hos hustru Anna Olsdotter i Tega torp, och sedan att Maria svär sig vara 14 år men att rätten inte tror på henne och behöver bevis från kyrkoboken i Harakers socken vilket herr Anders Forsman läser ifrån den nästkommande dagen. Där framkommer det att Maria är född den 25 januari 1685 och därmed är hon 27 år gammal. Maria nekar till detta och menar att hon hade en äldre syster som detta hänvisar till, men att denna syster nu är avliden. Även detta delegeras till Anders Forsman att rannsaka i kyrkoboken till morgondagen. Vad som är sanningen om Marias ålder är något som inte framkommer då tingets resterande dagar inte återupptar detta fall.

Det som blir uppenbart är att Maria inte talar sanning om mycket och blir ständigt påkommen med sina lögnar. Rätten frågar om hon kan läsa och har kunskap om katekesen, samt när hon senast var på nattvarden, och Maria hävdar att hon kunde läsa och att hon senast tog nattvarden på den Stora Böndagen förra året. Detta hävdar dock matmodern bestämt att det inte stämmer då Maria inte gått till nattvarden under den tid som hon varit i tjänst hos henne, samt att hon missat det senaste tillfället då hushållet skulle läsa ur katekesen och Anna kan därför inte uttala sig om detta.

Det är många personer inblandade i detta fall, och det är en rad vittnen som kallas till rätten. Dock är de flesta inte benämnda med en särskild titel som bonde eller herr, och gör det svårt att analysera vilken position de hade i samhället. De som ändå har någon benämning är far Esbiörsson som är det första vittnet och han som fick anmälan från en Johan Ersson i Hönus

---

<sup>43</sup> ULA, AIa:4.

som sett pigan och en hund på logen. Efter att far Esbiörsson ridit till platsen såg han både flickan Kierstin Hansdotter och Maria som vallade. Kierstin försvann från platsen men han sa till Maria att han skulle komma och besöka henne hemma. Detta gjorde han tillsammans med Johan Ersson, Lars Ruthen och nämndemannen far Johansson, och mitt i natten besökte de Tega torp. De var alla överens om att det var Maria som detta gällde på grund av Johan Erssons vittnesmål och hur hunden betett sig. Det finns tecken på att Maria är ny på orten eftersom Johan Ersson svär att han aldrig sett henne förut och därför inte kan ha ett agg mot henne. Detta är även bevisat genom matmoderns vittnesmål där det framkommer Maria endast har varit i tjänst hos henne sedan den sista tingstiden, det vill säga sedan samma vår.

Ingen av vittnena försvarar Maria, och hon förnekar in i det sista att hon utfört denna gärning, men flickan Kierstin Hansdotter vittnar att:

en morgon i sommares, när folcket började slå, var och hunden bortta, då hon fant Maria ligger på marcken och långt ifrån vägen, och hunden rida utan på hennes kläder, derpå och Maria, när hon blef henne warste, sagt, det är mycket ondt efter hynda att hunden icke skull få sig någon hynda.<sup>44</sup>

Efter detta är rätten noga med att skälla ut Maria för alla de lögner hon sagt som blivit påkomna, och efter att rätten i ytterligare två timmar försökt få henne att bekänna sanningen som Johan Ersson vittnat om, gör hon det. Hon förnekar fortfarande att det skulle ha skett som Kierstin berättat men efter ytterligare flera ”anförde förbevakande varningar och förmaningar”<sup>45</sup> erkände hon även detta. Men som nämnts ovan borde målet ha fortsatt under nästkommande dag, den 11 oktober, men inget mer går att finna under hela tinget vilket gör att det inte är möjligt att säga hur domen föll.

#### *Kierstin Olsdotter*

Den 22 juni 1722 inkallas ett extraordinarie ting i Lekebergslagens häradsrätt för att rannsaka Kierstin Olsdotter angående om hon begått tidelag med en tjur i april samma år. Kierstin är vid tidpunkten 25 år och har tjänst som piga på soldattorpet i Tihast. Det vittnet som anmäler henne, Anders Månsson i Ry by, går först till hennes husbonde och matmor och sedan till pastorn på orten. Tyvärr har deras namn försvunnit ur protokollet, om de ens funnits där från början, och de återkommer inte senare i protokollet som vittnen. Kierstin anklagas då för att ha haft tidelag med Lars Jonssons i Dahltorps tjur och hon bekänner först brottet när hon blir

---

<sup>44</sup> ULA, AIa:4.

<sup>45</sup> ULA, AIa:4.

gripen men drar sedan tillbaka bekännelsen och hävdar istället att hon endast utforskat området samt lekt i hagen med tjuren och därför kastade av sig kläderna. Hon berättar även att hon av misstag fallit och hamnat vid tjuren, och det är då som Anders sett henne.

Detta bekänner hon på tinget men säger att hon aldrig hade begått den synd som hon anklagas för. Hon menar att hon inte förstod att det inte var lämpligt att bete sig på detta sätt. Denna bedömning av situationen gör även kyrkoherden när han vittnar om att Kierstin var svag med kristendomskunskaper när hon först kom till församlingen och att de inte har förbättras avsevärt sedan dess.<sup>46</sup>

De vittnen som kallas till rätten är i den övervägande majoriteten män, en enda kvinna vittnar och det är hustru Kerstin Larsdotter. Likt som det varit i ovanstående fall är det oftast oklart vilken slags relation vittnena har till den anklagade. Det tycks vara grannar till Kierstin som kallas som vittnen för att berätta hur de uppfattar Kerstin och om de vet om detta rykte är sant eller inte. Det är även vittnen som är närvarande när Kierstin blir gripen och hör den bekännelse hon ger, en bekännelse som hon drar tillbaka under rättegången.

Daniel Stenius, som kan vara pastorn, säger åt alla att det inte är värdigt en man att tala osanning, och efter detta bekänner Anders Månsson att han velat eller har haft en sexuell relation med Kierstin. Dock hade han ”sig vilja med henne en gång allenast åtkä sade at han intet fick fullborda sitt upsåt, utan allenaste wille henne wåldtaga”.<sup>47</sup> Det är nu protokollet blir än mer svårtolkat och ändrar riktning då Anders bekänner detta och hävdar att den berättelsen som Kierstin har berättat är uppfunnen osanning. Om det är fallet att Kierstin har hittat på denna berättelse att hon haft tidelag med en tjur för att dölja det faktum att hon blivit våldtagen eller haft utomäktenskapligt sex skulle det möjligtvis förklara varför rätten bedömer att det bör ske ett omprövande av rättsfallet och hon döms till kyrkoplikt istället för de vedertagna straffen att halshuggas och brännas på bål, eller att frias från alla anklagelser. Det kan även vara en förklaring till att hon är noggrann med att påpeka att hon inte blivit havande med Anders barn, och att även kyrkoherden ”före dock ny vidare bekiännelse ärhålligt”<sup>48</sup> eftersom han heller inte trodde på den berättelsen att Kierstin haft tidelag med tjuren, utan endast haft sexuella relationer med Anders Månsson. Intressant är även att det påvisas att Anders under andra dagen av rättegången minns att han en gång tidigare blivit dömd för enkelt hor men att detta ”glömts bort” att nämnas när det tidigare diskuterats av rätten. Det är

---

<sup>46</sup> ULA, A 1a:5.

<sup>47</sup> ULA, A 1a:5.

<sup>48</sup> ULA, A 1a:5.

därför fullt rimligt att anta att Kierstin sprungit runt i hagen utan kläder, inte för tjurens skull, utan för att en man med eller mot hennes vilja försökt ha samlag.

### *Kierstin Andersdotter*

Kierstin Andersdotters brott togs upp i Göta hovrätt den 21 oktober 1730 efter att Vänersborgs rådhusrätt och magistrat redan rannsakat och dömt henne. Det hovrättsmaterial som finns rörande detta fall är knapphändig då hovrätten inte själv utför en rannsaking utan utgår från underrättens, som inte finns bevarad. Det som går att utläsa är att Kierstin vid tidpunkten är ungefär 26 år och har under sin tjänst hos befallningsmannen Adam Bahrmani utfört tidelag tre gånger med husbondens hund. Hon har inte varit i tjänst hos Bahrmani längre än under hösten och hennes liv innan detta går inte att utläsa. Vad hon är i tjänst som är heller inte något som framkommer i protokollet utan hon benämns endast som ”qwinifolket”.

Då det inte förekommer några andra vittnen i protokollet går det inte att bedöma om det var någon annan än husbonden som anmälde Kierstin. Med tanke på att han var befallningsmannen på orten är det inte heller en omöjlighet att hon bekände till sin husbonde direkt, eftersom det var hans ansvar att behandla anmälningar och liknande. Det är ett dubbelt ansvar som ligger på Adam Bahrmani, både som husbonde och som befallningsman, och i detta fall har han agerat som båda.

Göta hovrätt fastställer underrättens dom att Kierstin ska halshuggas och brännas på bål för den ”vedustyggelige gärning ärför öfwad”.<sup>49</sup>

## **Den sociala kontrollen och ansvaret för anklagade kvinnor**

I endast två av fem fall är det kvinnorna själva som bekänner sitt brott, medan resterande antingen försvarar sig mot anklagelserna eller efter påtryckningar under tinget bekänner sitt brott. I endast ett av fallen, Kierstin Andersdotter i Vänersborg, kan man säkerställa att hon döms till döden. I det andra fallet som kvinnan själv bekänt, Maria Nilsson i Gävle, är det mycket otydligt varför hon har gjort detta. Hon bekänner ett brott som skett sju år tidigare, med en hund som vittnen inte kan bevisa ens har existerat och med kommentarer under tinget som tyder på att hon kan bekänna detta för att begå självmord utan att synden som är kopplad till självmord begås. Detta på grund av att de dömda för tidelag får förlåtelse och kan intas i den kristna gemenskapen igen av en präst innan sin avrättning. Liliequist har pekat på att orsaker som att ha en sjukdom, depression eller liknande gjorde att män påstod sig ha begått

---

<sup>49</sup> VLA, AII:17.

detta brott för att inte lida.<sup>50</sup> En annan orsak kan vara att Maria vill ha uppmärksamhet, och hennes beteende under tinget kan i viss mån styrka denna uppfattning, men samtidigt är det omöjligt att med säkerhet veta hennes motiv. Uppfattning av hela detta rättsfall är att det är mycket märkligt och det handlar om en kvinna som inte lever upp till kvinnlighetsidealet.

Bilden som framträder av alla dessa kvinnor är att ingen av dem följer idealet för hur en kvinna ska bete sig i den position som de har. Alla kvinnor utom Kierstin Persdotter i Nås och Äppelbo, är unga pigor som är i tjänst på gårdar. Det är de i samhället vars positionsmakt är den lägsta och vars position är beroende av deras närmsta manliga släktingar, ifall de har några. Maria Botweldsdotter står helt ensam utan några levande släktingar vilket framgår av protokollet. Hennes far ”som för många år sedan är worden död”<sup>51</sup>, och i likhet med alla de andra kvinnorna blir hon kopplad till det hushåll där hon har tjänst. Kierstin Persdotters livsöde är unikt i denna undersökning då det skiljer sig markant mot alla de andra kvinnorna. Hon är en kringströvande kvinna som inte har fast tjänst eller hemvist. I jämförelse med de andra kvinnorna är det hennes svåger som är hennes närmsta släkting och som försvarar henne på tinget mot dessa anklagelser, samtidigt är han husbonde i det hushåll där Kierstin har bott och genom detta har han en positionsmakt inte endast som släkting utan även som husbonde som måste stå till svars för varför han inte har anmält Kierstin om ett brott har begåtts. Detta syns även i Kierstin Andersdotters rättsfall där det är husbonden som anmäler henne. Här finns ytterligare en dimension genom att husbonden är befallningsmannen på orten och detta är det enda fallet där centralmakten har en stark koppling till rättsfallet. I de andra fallen är den svenska statens officiella aktörer inte aktiva vid angivandet. För kvinnorna är det tydligt att varken den formella kontrollen eller halvformella kontrollen är avgörande för att dessa brott anmäls. Det är istället genom den informella kontrollen inom lokalsamhället som kvinnor anmäls och det är lokalsamhället som är drivande i processen, vilket stödjer Furuhagens tes.<sup>52</sup>

Den genomgående röda tråden i protokollen är att matmodern eller husbonden är aktörer i kvinnornas rättsfall. I endast ett av fallen går det att utläsa att det är husbonden själv som anmäler kvinnan, Kierstin Andersdotter i Vänersborg, men i alla andra fall går anmälaren först till matmodern innan de vänder sig till rätten. I enlighet med både Hansen och Lövkrona är det tydligt att det är mannen i hushållet som har det främsta ansvaret för den sociala kontrollen. Därför är det än intressantare att majoriteten anmälare är matmödrar som nämns.

---

<sup>50</sup> Liliequist, s. 111.

<sup>51</sup> ULA, A1a:4.

<sup>52</sup> Furuhagen, s. 213.

Enligt både teorin och tidigare forskning<sup>53</sup> bör det vara husbonden som har det yttersta ansvaret för alla som finns inom hushållet. Om matmödrarna är änkor eller att husbonden inte är närvarande finns inte beskrivet i protokollen. Det är möjligt att en husbonde inte funnits i dessa hushåll och att matmodern då är överhuvud i hushållet, vilket inte är egendomlighet då änkor övertog sin mans position och inte längre stod under förmyndarskap, vilket gör dem till aktiva aktörer samtidigt som de övertar ansvaret för hela hushållet efter att tidigare haft ett gemensamt ansvar.<sup>54</sup> Att mönstret dock återkommer i många skilda fall tyder på att matmödrar var de som hade det övergripande ansvaret för kvinnorna. Tidigare forskning har visat att kvinnovärldar existerade där den sociala hierarkin mellan olika kvinnor var mycket stark, och tillät dem att agera på ett självständigt sätt inom dem.<sup>55</sup> Matmödrarna ställs däremot också till svars för sina tjänstefolks övertramp, och de försvarar även sina tjänstefolk till viss del. I likhet med Kierstin Andersdotter försvarar Maria Botweldsdotters matmor henne genom att säga att hon inte har en aning om ifall Maria kan läsa eller har kristendoms kunskap. Genom att hävda detta har Maria en strategi att undkomma rättens dom, hon verkar hävda att om man inte vet om att det är ett brott, kan man inte dömas för det.

Sammanfattningsvis är det tydligt att den sociala kontrollen sker på en informell nivå där grannarna först går till matmodern och där det förväntas att hon ska använda sig av sin positionsmakt för att hantera det som anmälan anklagar pigan för. I de fall där det inte rör sig om en piga som varit i tjänst är det istället hennes närmsta manliga släkting som har ansvaret för den sociala kontrollen.

## **De kvinnliga idealen och hur de bryts**

Tidigare har det diskuterats hur Maria Botweldsdotter använder sig av en strategi för att undkomma anklagelsen om tadelag genom att hävda sin bristande kristendoms kunskap. Kan detta kopplas till uppfattningen om hustavlans värld? Den kristna moralen behöver inte uttalas för personerna som närvarande vid rätten på grund av att moralen fanns tydligt inom ramen för den föreställningsvärld som människorna hade. Det är en möjlighet att detta är sanningen; det var förväntat att den goda sockenbon skulle gå regelbundet i kyrkan och inställa sig för katekesförhör och därför underförstått att den kristna moralen var en betydande del av människornas moraliska kompass. En annan orsak till att rannsakingen av Marias kristendoms kunskaper saknas i protokollet kan vara för att skrivaren inte ansåg att detta var relevant att återberätta. I och med att det som finns nedskrivet är att Maria beskriver sin

---

<sup>53</sup> Lövkrona, s. 142; Fiebranz, s. 38.

<sup>54</sup> Jenni Toivvanen, "Kvinnor, män och makt i det äldre bondesamhället". *Maktens skiftande skepnader*. red. Börje Harnesk. Umeå 2003, s. 175.

<sup>55</sup> Hagelin s. 134-135, 145, 152-153; Se Bergenlöf.



okunskap om Guds ord är det en möjlighet att det varit en omfattande diskussion om hennes kristendomskunskaper men att det har sammanfattats i de få meningarna. Orsaken till att man kan anse att det är strategi som Maria utövar är att andra kvinnor även de nämner att deras kristendomskunskaper är bristande. Kierstin Persdotter hävdar att hon inte varit på nattvarden på flera år på grund av en konflikt och därför inte blivit välkommen vid nattvarden. Maria Nilsson, Kierstin Olsdotter och Kierstin Andersdotters kristendomskunskaper nämns inte överhuvudtaget i protokollen men både Maria och Kierstin Olsdotter är medvetna om att det är en synd de har begått.

Orsaken till att de anspelar på sina kristendomskunskaper och varför rätten ofta behandlar deras kunskaper är för att brottet är ett religiöst brott. Betydelsen av synd är per definition ett brott mot Guds vilja, och genom att hävda att de har en bristande kunskap om Guds lagar kan de kanske hoppas att de får ett mildare straff. Förordningar och förbud lästes även upp i kyrkan och genom att missa dessa är det möjligt att hävda ett det inte funnits ett uppsåt.<sup>56</sup> Uppfattningen att alla människor var goda sockenbor som gick i kyrkan, bevistade katekesförhör och kunde läsa ur bibeln, fallerar när man betraktar dessa kvinnor. Kyrkan hade inte den kontrollen över alla i samhället som man kan tro och det fanns möjlighet att undgå den inskolning som kyrkan utförde. Trots detta utgår den formella kontrollinstansen och diskursen från kyrkans lärdomar och lagar.

Det är just synden som får mycket plats i rättegångsdiskursen. Det är tydligt att det kvinnorna står anklagade för främst bryter mot vad som är mänskligt. De är anklagade för att gå över gränsen till det bestialiska; ett mycket värre brott än att de bryter mot de kvinnliga idealen, samtidigt som det är tydligt att de även inte lever upp till de ideal som samhället ansåg att kvinnor skulle ha. Den som mest tydligt bryter mot idealen är Kierstin Persdotter som är en kringströvande person utan hem. Alla de andra kvinnorna har tjänst och kan endast handla utifrån den positionsmakt de har där, medan Kierstin handlar utifrån en annan position. Hennes positionsmakt är nästan enbart baserad på hennes könsmakt som kvinna eftersom hennes sociala makt är svårgreppad då hon inte har något att förhålla sig till, varken make, jobb eller närmare släkting än sin svåger.<sup>57</sup> Det finns indikationer på att hon är änka och genom detta kan hon handla på ett liknande sätt som andra änkor, men samtidigt är hon avvikande från normen. Hon är även uppkäftig och har förtalat andra, men inte dykt upp på de rättegångarna. Det är tvärt emot den dåtida föreställningen om att man ska vara ångerfull och

---

<sup>56</sup> Jan Sundin, *För Gud, staten och folket. Brotts och rättskipning i Sverige 1600-1840*. Lund 1992, s. 316.

<sup>57</sup> Lövkrona, s. 140.

gråtande när man står inför rätten.<sup>58</sup> Även Maria Botweldsdotter betar sig på liknande sätt genom att hon konstant ljuger om sin ålder, om att hon varit på nattvarden och om att hon kan läsa. Det samma gäller Maria Nilsson som betar sig på ett sätt man kan beskrivas som utpressning mot rätten. Till sist har Kierstin Olsdotter ett liknande beteende genom att hon drar tillbaka sin bekännelse och trotsar rätten, men det kan ha sin förklaring i att tidelag kan ha använts som en bortförklaring för ett annat brott som mannen anklagade henne för att ha begått.

Om man återgår till att analysera Maria Nilssons rättegångsprotokoll sticker ett antal saker ut som kan förklara hur man ser på kvinnor och även ansvarsfördelningen i samhället. Maria hävdar att hennes mamma alltid var full och därför inte hade lärt henne läsa eller skriva, och varken hennes pappa eller senare matmoder brytt sig om henne. Bergenlövs förklaring av den goda modern och den dåliga modern syns i hur Maria beskriver sin familj. Hennes mor hade inte tagit det ansvaret som förväntades av en god mor.<sup>59</sup> Genom att hon lyfter fram sina föräldrars och tidigare matmoders beteende och använder dem som förklaring till varför hon inte har kunskap om att brottet var mot Guds lag, kan man se hur deras beteende ansågs vara dåligt i motsats till hur de bör ha handlat. Det är tydligt att det är föräldrarnas ansvar att först se till att deras dotter får kunskap och lärdom om rätt och fel. Efter att de går i tjänst är det matmoderns eller husbondfolket som ska tillse detta. Eftersom alla har brustit i detta betyder det att det var mot normen och idealet för vad en person ska ha lärt sig och av vem som ska ha ansvaret över det.

Sammanfattningsvis är det den religiösa moralen och diskursen som rätten utgår ifrån när de dömer dessa kvinnor. Kvinnorna använder även sin okunskap i kristendom som en strategi för att undkomma konsekvenserna av det brott de har anklagas för. Både de anklagade och vittnena ger möjlighet att se hur de kvinnliga idealen som att vara en god husmor, vara hederlig och sedlig bryts av de anklagade kvinnorna. Man ser också något av husmoderns ansvar och positionsmakt. En god matmor upprätthåller lagar och anger brott som begås inom hushållet.

## **Män anklagade för tidelag i tidigt 1700-tal**

### *Pehr Danielsson*

I Gävle rådhusrätt och magistrat hålls två extraordinarie ting den 30 april och den 2 maj 1702.

Det är drängen Pehr Danielsson som står anklagad för tidelag med en ko på gården där han

---

<sup>58</sup> Andersson, s. 115-116.

<sup>59</sup> Bergenlöv, s. 420.

och hans matmoder varit gäster. Den som framfört anklagelsen är matmodern, Kierstin Gustafsdotter, på gården som tillsammans med sin dotter Kierstin Jönsdotter ertappade Pehr när han var i hallgården och utförde denna tidelagshandling. Pehr är vid tillfället 15 år och kommer från Börtin och Helle socken. Det finns inga uppgifter om hur länge han har varit hos sin nuvarande matmoder men han har gått vall när han var sju och åtta år gammal. Pehrs matmors namn finns dokumenterat som Christina, Lars hustru i Åbyggeby, men hon agerar inte som vittne i protokollet.

Enligt Kierstin Gustafsdotter har hon påkommit Pehr efter att han tagit lång tid på sig att ge vatten till sin matmoders häst och därför bett sin dotter att springa och hämta honom. Dottern hade inte sett honom men sade att fähusdörren stod på glänt och då ”modern tagades dettha [som ett] Omen”<sup>60</sup> gick Kierstin Gustafsdotter ut för att hämta honom. Hon fann honom ståendes bakom hennes enda ko, slängde igen dörren och satte haspen på. Dotterns vittnesmål lyder som följande om vad hon sett Pehr stå och göra:

Lytet glänta eller öppen, har hon det modern berättat som straxt tagit henne med sig och dyt gådt då hon fått se drängen stått bak för sin moderns koo, hållandes uti henne och på tillfrågan drängen stod stilla bak för koon swarande ney utan han stod och runkade sig bak om kon hafwades modern först instupat i fähuset och sedan det wyst henne hwar på modern slog dören igen<sup>61</sup>

Efter detta har Kierstin gått och letat reda på vittnen som skulle kunna bevittna vad som skett i hennes fähus, men när hon återkommit hade drängen stått på gatan utanför och betslat hästen för att de skulle hem. Enligt dottern var det först på morgonen dagen därpå som de sett att taket var uppbrutet.

Enligt Pehr hade han inte några tankar alls om att begå tidelag med kon utan att han inte förstått att det var olämpligt att runka vid kon. Det fanns inget uppsåt att utföra en tidelagshandling enligt Pehr. Han menar också att han inte alls har brutit upp taket utan att det fanns en glipa som han kunde ta sig ut genom. Han hade sedan gått till sin matmoder och de hade åkt hem där han blir gripnen hos sin husbonde någon gång under de efterkommande dagarna.

Hans kristendomskunskaper utvärderas inte men det finns dokumenterat att han varit på nattvarden tre gånger i sitt liv, och detta rättegångsfall är mer fokuserat på vittnena än det är

---

<sup>60</sup> Arkiv Digital, EXId:223.

<sup>61</sup> Arkiv Digital, EXId:223.

på Pehr. Det är i mångt och mycket Kierstins vittnesmål som rannsakas noggrant och en orsak till detta är att detta brott inte sker på gården där drängen arbetar, utan det är en främlings hus, boskap och livsnäring som har attackerats. Änkeustrun Sophia Flidhemia inkallas för att vittna om det var sant att Kierstin sprungit till henne för att hon skulle agera vittne till de hemskheter som utspelats, och stadstjänarna Olof Jönsson och Lars Larsson skickades till gården för att se om fähusdörren verkligen gick att stänga och låsa på det sätt som beskrivits, vilket den kunde.

Rätten anser sig oförmögna att ta ställning till hur utfallet ska bli och remitterar målet till en högre instans för att de ska döma, och genom detta är det inte möjligt att veta hur målet avslutades.

#### *Erich Abrahamsson*

Den 27 april 1708 ställs Erich Abrahamsson inför Norrbo häradsrätt, anklagad för att ha begått tidelag med en ko den 15 april samma år. Han är anställd som dräng på gården Håfdesta i St. Elians socken, och han är 18 år. Det är ett extraordinarie ting som kallats, och det är även en kort tid efter att Erich bekänt brottet som rättegången hålls. Det framkommer att Erich sedan han bekänt den 16 april hållits fängslad på Västerås slott och innan rättegången förts till Norrbo. Det är pigan Annika Nilsson som påkommit honom i fähuset när ”denne onda begärelse åt honom så att han bedref omaennsklig otuhct med den hwysta konna”<sup>62</sup> och det är även hon som är det primära vittnet på rättegången. Hon har på grund av häpenhet och förvåning inte sagt något när hon såg vad som föregick utan det är dagen efter som hon konfronterat Erich om händelsen.

Erich bekänner frivilligt det brott han har begått och det framgår att det inte endast är hos den nuvarande husbonden, Oluf Larsson, som han begått tidelag utan även hos sin tidigare husbonde kyrkoherden Wadman året innan. Erich hade inte endast begått tidelag den dagen han blev påkommen utan det hade skett totalt tre gånger hos Oluf, ”och alla 3 gångerna fullbordat sin onda wilja med henne”.<sup>63</sup> Under sin tid hos Wadman begick han tidelag med korna Hwifähle, Margan och Måhran samt en ko som han inte minns namnet på, och det är under den här tiden hos Wadman som ”de onda tankarna”<sup>64</sup> kommit till honom först.

Det är Erich själv som går till länsmannen Petter Näbb och erkänner vad han har gjort. Men innan detta så har Annika först sagt till honom att gå till sin mor i Öhsta soldattorp, vilket han gjorde och hans mor Annika Larsdotter sa åt honom att:

---

<sup>62</sup> ULA, AIa:4.

<sup>63</sup> ULA, AIa:4.

<sup>64</sup> ULA, AIa:4.

gack i Jesu nampe och bekänne dig, hwarpå han gifwit till swars, Jag skull så giöra, och dermed gådt han till Håfdesta igen, detta tillstod Erich Abrahamsson, och att han wid återkomsten straxt bekändt för sin matmoder i Husbondens frånvaru<sup>65</sup>

Intressant i detta är att modern själv säger åt honom att bekänna det han har gjort, trots att hon är väl medveten om domen som kommer att fällas. Hon uppträder även som det beskrivs ”sorgligt”<sup>66</sup> i rätten under sitt vittnesmål. Det andra som är intressant i detta stycke är att Erich går till sin matmoder för att bekänna då husbonde inte var hemma. Detta stödjer Hansens undersökning att matmodern lika väl kunde ta över husbondes sysslor i hans frånvaru, och att de strikta arbets- och ansvarsområdena baserat på könen inte var huggna i sten.<sup>67</sup>

Kristendomen är till en hög grad närvarande i protokollet. Även om Erichs nattvardsnärvaro eller kristendomskunskaper inte sätts på prov, är det Guds ord och ”den styggeste denna sodomityske och tydelag synden monde wara”<sup>68</sup> som står i centrum när rätten dömer honom. Prästerskapet har även varit och besökt honom i fängelset för att upplysa honom om det hemska brott han har gjort, och han är även medveten om varför det är en synd men rätten återupprepar detta för att även se till så att allmänheten är medvetna om det. En fråga som ställs som må tyckas underlig är att rätten frågar om han inte haft sex med kvinnor, och till det svarar han att han aldrig haft lust till detta.

På grund av Erichs bekännelse och det tydliga vittnesmål som finns döms han till döden genom halshuggning och sedan brännas, detsamma ska göras med de kor som han utfört handlingen med.

#### *Lars Jöransson*

I Orsa häradsrätt den 19 februari 1709 ställs bruksdrängen Lars Jöransson inför rätten. I likhet med alla män som diskuterats i denna uppsats är han anklagad för att ha begått tidelag med en ko. Han ska ha begått denna gärning med sin matmoders vita ko i fåhuset när han skulle hacka slipstenar. Lars är 30 år när han utför denna handling och det framkommer inte hur länge han har varit i tjänst hos Ingell Matsdotter i Rafmohra. Han bekänner brottet han har utfört men

---

<sup>65</sup> ULA, AIa:4.

<sup>66</sup> ULA, AIa:4.

<sup>67</sup> Hansen, s. 136.

<sup>68</sup> ULA, AIa:4.

säger ”att han på en sådan gärning tillföredes eller sedan allrig tänkt mycket mindre giord; utom här denna Diufuls skap”.<sup>69</sup>

Det är Ingell som påkommer honom i akten när hon gått in i stallet bredvid och blivit varse om vad som pågick i fähuset genom att hon hört och sett Lars genom en glugg mellan husen. Kon hade varit bunden och Lars stått bakom med neddragna byxor, och när han var färdig hade Ingell gått in och förmanat honom att aldrig mera bära sig åt på det sättet. Lars hade dock inte sagt ett ord utan torkat av sig själv, dragit upp byxorna och satt sig ner för att hacka slipstenar igen. Det framkommer även att Ingell hade övertalat den andra drängen på gården att sitta med i fähuset när Lars jobbade för att han inte åter igen skulle göra denna handling under den tiden som han var kvar i hushållet innan rättegången.

Vittnet Trost Pål Olsson berättar att Lars har friat till pigan Anna Jonsdotter av egen vilja men hon menar att hon inget kan säga om brottet då Lars inte har sagt ett ord om detta trots att han ”som oftast under sitt fryery på alt ährligt sätt varit hoos henne”.<sup>70</sup> Något av vittnena, det är svårt att tyda vem som säger detta då det precis innan endast pratas om allmogen, framhäver att Lars varit en ärlig och arbetsam dräng, och kyrkoherden menar att Lars inte kunnat mycket om kristendom eller Gud och därför hade han inte tillåtit Lars och Anna att gifta sig.

Då Lars har erkänt sitt brott och det finns ett vittne som är trovärdig dömer rätten honom till halshuggning och sedan brännas på bål. Den ko som handlingen utfördes med ska gå samma öde till mötes genom att skarprättaren avlivar den och nedgräver den i jord.

#### *Lars Svensson*

Den 16 december 1729 tar Göta hovrätt upp det fall som behandlar Lars Svensson. Han är en smed från Bollebygd härad som blivit anklagad för att ha begått tidelag med sin ko. Hans ålder finns inte angiven i hovrättsmaterialet eftersom de har utgått från häradsrättens rannsaking som inte i detalj diskuteras. Den som riktar anklagelsen mot Lars är gossen Oluf Larsson som menar att brottet begicks på Lars Ambiörnssons mark när Lars fört kon framför sig in på Lars Ambiörnssons gård. Lars har nekat till att han har begått detta brott och häradsrätten har inte dömt honom för tidelag utan hänvisat vidare till hovrätten.

Inte heller hovrätten kan döma Lars eftersom de anser att vittnesmålen inte är övertygande och för att han nekar till brottet, och han frias från alla anklagelser om brott.<sup>71</sup>

---

<sup>69</sup> Arkiv Digital, EX1e:2783 1709-1709.

<sup>70</sup> Arkiv Digital, EX1e:2783 1709-1709.

<sup>71</sup> VLA, BIIA:34, nr. 368.

## **Den sociala kontrollen och ansvaret över anklagade män**

De män som stått åtalade för att ha begått tidelagsbrott är både lika och skiljer sig från varandra. För det första är det endast en som nekar till att utfört denna handling alls, medan de tre andra på olika sätt bekänner brottet. Både Erich Abrahamsson och Lars Jöransson erkänner att de utfört vad de anklagas för, medan Pehr Danielsson endast bekänner delar av brottet. Lars Svensson nekar till alla anklagelser och hovrätten friar honom och han är även den enda som blir helt friad från sitt brott. Erich Abrahamsson och Lars Jöransson döms till döden, medan Pehr Danielssons fall skickades vidare till en högre instans då rätten inte ansåg att de hade tillräcklig med information att avgöra målet.

Det är även endast Lars Svensson i Bollebygd som skulle ha utfört handlingen med sin egen ko medan alla andra har utfört handlingen med antingen sin matmors eller en främlings djur. I Pehr Danielssons fall är detta noterbart eftersom det rör sig om ett djur på en gård där han för tillfället var gäst. Det som händer är att det inte är hans egen matmor som agerar för att upptäcka honom i akten och sedan föra åtalet mot honom, utan det är hustrun och matmodern på gården som gör detta. Inom den sfär kvinnorna rör sig i skiljer det mellan Kierstin och Pehrs matmor. Enligt Lövkronas teori är det möjligt att utläsa att trots att de har samma köns makt, då de båda är två kvinnor som är matmödrar och har ett ansvar över varsitt hushåll, är det inom Kierstins hushåll som brottet har utförts.<sup>72</sup> Trots att det är matmodern som har det övergripandet ansvaret för dem som är i tjänst hos henne verkar det som att matmodern i det hushåll där brottet begåtts som är mer ansvarig för att anklaga och se till att mannen blir åtalad.

Intressant är att det är Kierstin som är anklagaren i rättsfallet trots att det är den enda kon hon har som hon anklagar Pehr för att ha begått en synd med. Eftersom djuren som utsätts för detta brott dödas på likande sätt som männen kommer Kierstin att förlora en inkomst och försörjning om Pehr döms. Detta i sig är noterbart eftersom hon ändå anklagar honom när det är höga kostnader för henne också ifall han döms. Detta kunde lika gärna ha tystats ner och hon hade inte behövt anklaga honom för detta. Med stor sannolikhet fanns detta brott ständigt i människors tankar och föreställningsvärld som något som förekom, var vedervärdigt och som skulle stoppas till varje pris. Det första Kierstins tankar går till är att Pehr utförde ett tidelag när han tog längre tid på sig än förväntat, och inte att det skett en olycka eller att han inte hittade något då det var första gången han var i detta fähus. Hon stänger sedan dörren och låser för att springa och hämta vittnen, istället för att ignorera handlingen hon sett för att inte förlora den enda kon hon äger. Det som kan verka vara irrationellt beteende med dagens ögon

---

<sup>72</sup> Lövkrona, s. 141.

var inte det på den tiden, eftersom det fanns starka föreställningar om vilken slags hemsk synd detta var och att det till varje pris skulle åtalas.<sup>73</sup> Samtidigt är det tydligt att det var hennes, matmoderns, ansvar att hantera.

Liknande föreställningar och beteende går att se i Erich Abrahamssons fall. Det är hans mor som ser till att han går och bekänner. Hon är väl medveten om vad straffet kommer att bli men istället för att tysta ner och förtiga säger hon åt honom att vid ”Jesus namn”<sup>74</sup> ska han gå och bekänna sig. När även nära familjemedlemmar anmäler varandra kan man tolka det som en moralpanik. Väger man även in att den första slutsatsen som drogs när en man var för länge ensam i fähuset var tidelagsanklagelser indikerar detta en moralpanik som fanns i hela samhället. Erichs fall ger också en inblick i var ansvaret för den sociala kontrollen låg. Pigan Annika Nilsson som påkommer honom säger inget till husbonden eller matmodern utan hon pratar först med Erich själv. Hennes position i samhället var alldeles för låg för att hon själv skulle på egen hand anklaga honom. I enlighet med Lövkronas teori har Erich en högre position inom könsmakten gentemot henne då han var man, och Annika hade den lägsta sociala makten i samhället och i hushållet då hon var en ogift piga.<sup>75</sup> Detta betyder att hon inte hade makten att handla själv utan hon säger istället till honom att gå till sin moder som bodde i närheten. Det är egentligen underligt att han inte ska gå direkt till husbondefolket, men Hagelin har visat att om familj fanns i närheten hade de fortfarande ett ansvar gentemot sina barn, men endast om barnet fortfarande bodde hos familjen.<sup>76</sup> Detta tyder på att modern till viss del hade ansvar men inte att anmäla. Hon skulle då själv ha gått till befallningsmannen men hon gör inte det utan skickar sonen för att berätta för husbonden. Alltså ligger ansvaret för den sociala kontrollen hos matmodern eller husbonden i det hushåll som han tillhör. Husmodern bekänner han först till efter att han varit hos sin mor, dock endast för att husbonden varit bortrest vid tidpunkten.

Huruvida detta har sin grund i den institutionella makten i form av lagar och hustavlan eller om det är traditioner och kulturella företeelser är svårt att veta, men både Erich Abrahamsson och Pehr Danielssons rättsfall ger en tydlig inblick i att det är en blandning av föreställningar om en tydlig hierarki och moral som fanns i samhället. De visar även tydligt samspelet mellan lokalsamhället och rättsväsendet där det är människorna som har en relation och en närhet till varandra som sköter den sociala kontrollen, och ser till att brott framkommer till rättsväsendet. I alla av de manliga fallen är det ingen av statsmaktens kontrollpersoner som

---

<sup>73</sup> Rydström, s. 39-41.

<sup>74</sup> ULA, A1a:4.

<sup>75</sup> Lövkrona, s. 149.

<sup>76</sup> Hagelin, s. 89.



anmäler brottet, utan de som är aktiva aktörer i fallet är personer i lokalsamhället. Den informella kontrollen är mycket större inom samhället än den formella om man ser till vilka som anmäler för att använda Hansens modell.<sup>77</sup>

För att sammanfatta den sociala kontrollen över männen är det tydligt att husbondfolket har det största ansvaret för att ingripa mot tidelagsbrottet. Det är den informella kontrollen som leder till att brottet kommer fram i ljuset. Föräldrar hade ansvaret att se till att barnet bekände men det är personerna som är överhuvud i hushållet där den anklagade bor som har det övergripande ansvaret.

### **Det manliga idealet**

Det manlighetsideal som finns under tidigt 1700-tal kan belysas genom Sjödin Lindenskougs fem teman. De är hederlig, gudfruktig, sedlig, kontrollerad och ansvarsfull.<sup>78</sup> Man kan se att de fyra anklagade manliga tidelagarna bryter mot ett flertal av dessa ideal i hur de framställs i rättegångsprotokollen.

Tidigare forskning har använt tidelag för att belysa manlighetsideal i samhället och olika forskare har dragit olika slutsatser. Att tidelagshandlingar var ett uttryck för omogenhet och ett gränsöverskridande till det kvinnliga i samhället är Liliequists slutsatser.<sup>79</sup> Dock är det inte denna slutsats som går att dra av de rättsfall som dokumenterats här. Den manliga idealbilden av en man som hade självkontroll och följde sitt förnuft bröts av dessa män när de begick denna handling, men att de skulle feminiserats finns det inga bevis på. Att omogenheten hos männen möjligtvis går att upptäcka hos de två yngsta, Erich Abrahamsson 18 år, och Pehr Danielsson 15 år, då deras ålder skulle indikera att de precis kommit in i eller är i puberteten. Dock menar Liliequist att tidelag var en konsekvens av den nära relationen mellan djur och unga pojkar som blev vriden när de växte upp eftersom de inte längre kunde vara i samma sfär då pojkar hade växt upp med att exempelvis valla korna, men att sköta om korna i äldre åldrar var kvinnornas sfär. Det är genom denna vridning som de utforskar sin sexualitet tillsammans med djur istället för kvinnor.<sup>80</sup> Det går att kritisera Liliequists slutsatser då de flesta av de rättsfall han analyserar är av unga män i ungefär samma ålder som Erich och Pehr, och de båda Lars passar inte in i denna mall då de båda är äldre. Visserligen är Lars Jöransson fortfarande en bruksdräng vid 30 år men det är ändå inte konstigt då giftnåldern var hög under denna tid.<sup>81</sup> Lars Svenssons ålder är heller inte nedskrivet i protokollet men då han är

---

<sup>77</sup> Hansen, s. 45-46.

<sup>78</sup> Sjödin Lidenskoug, s. 58.

<sup>79</sup> Liliequist, s. 163.

<sup>80</sup> Liliequist, s. 160.

<sup>81</sup> Gaunt, s. 114.

smed och även äger en ko bör det tyda på att han var ungefär i samma ålder som Lars Jöransson eller någorlunda äldre än de andra män som nämns i denna undersökning. Det protokollen snarare visar är att tidelag uppfattades som ett djävulskt brott som bryter mot naturen och mänskligheten, och även mot normen för vad det är att vara man.

Äktenskap hade inte någon av männen ingått vid tiden då de stod anklagade. I Lars Svenssons fall är detta dock inte möjligt att veta säkert då det inte finns dokumenterat. Att visa sedlighet, att vara gift och ha ansvaret för ett hushåll var det yttersta idealet för män vid denna tid. I två av fallen är männen för unga för att gifta sig, men de två som är äldre bör ha strävat efter att gifta sig. Det är till och med så att Lars Jöransson hade friat till en piga men inte fått gifta sig då prästen inte ansåg att hans kristendomskunskaper var tillräckliga. Här kan man se hur den halvformella makten också har en makt inom lokalsamhället genom att prästen stoppar ett äktenskap.<sup>82</sup> Prästerna hade en stor makt i samhället men de är inte lika framträdande i dessa rättsfall som de skulle ha varit om man studerade andra aspekter av samhället.

Erich frågades om ”han ingen otucht haft med qwinofolk?” och svarade ”Ney, och att han aldrig haft lust dertill”.<sup>83</sup> I Erichs fall efterforskar de om han saknar draging till kvinnor och enbart dras till djur, och det bör ha ansetts märkligt att en ung man aldrig velat umgås med en kvinna på detta sätt. Det är en märklig situation som rätten ställs framför. De har en ung man som begått tidelag med en drös av olika kor tillhörandes olika husbönder, men han har aldrig känt lust att bedriva samma sexuella umgänge med en kvinna. Han går emot de ideal och föreställningar som fanns för hur en man skulle bete sig, och han må till och med bryta mot de aspekter som anses vara mänskliga; om han aldrig känt lust att ha sexuella relationer med en kvinna, ska han då aldrig gifta sig? Giftermålet var trots allt det högsta idealet som skulle uppnås under en människas livstid.

Här finns även en annan aspekt av den sociala kontrollen som inte är lika framträdande i alla dessa fall: prästerna och kyrkoherdarna. Kyrkan hade en hög position i samhället och prästernas positionsmakt utgick från treståndsläran och den sociala makt som de hade utifrån världsliga lagar.<sup>84</sup> Kyrkoherdarna har inte en lika framträdande roll i alla rättsfall. Lars fall är det enda där kyrkoherden spelar en avgörande roll på tinget. Erich har visserligen begått tidelag med kyrkoherdens Wadmans kor men Wadman själv agerar inte på tinget. Den kristna moralen och föreställningsvärldar är dock påtagliga i alla de manliga rättsfallen. Det brott de

---

<sup>82</sup> Hansens, s. 35-37.

<sup>83</sup> ULA, A1a:4.

<sup>84</sup> Fiebranz, s. 30.

begår är ett brott mot Guds ord, och det benämns som ett ”diefwulldskap”<sup>85</sup> och ett brott mot det mänskliga. Det var även en brytning med rådande manlighetsideal att tappa kontrollen och bli förförd av det onda och djävulskapet på det sättet som brottet beskrevs som,<sup>86</sup> men det var framför allt ett brott mot det mänskliga. I alla fall, utom Lars Svenssons, påvisas det gudfruktiga antingen av rätten, vittnen eller de anklagade. Pehr är den som enligt protokollen är mest gudfruktig i det att han tagit ”3 gånger till herrns högwardige nattvard”<sup>87</sup>, men åter igen finns det inget nedskrivet om Lars Svensson eller Erich Abrahamssons nattvardsnärvaro. Rätten såg det mer graverande att Pehr faktiskt har tagit nattvarden så pass många gånger men ändå inte förstod allvaret i den handling han utfört.

Den hårda arbets-och könsuppdelningen har diskuterats mycket i forskningen, och vissa hävdar att den förbjudna gränsen till det kvinnliga fähuset var en orsak till att tidelag begicks med kor.<sup>88</sup> Detta syns dock inte i de rättsfall som berör dessa fyra män. Visserligen är alla av djuren kor, men männen har alla en legitim orsak till att vara på den plats de befinner sig på när brottet begås. De var ansvarsfulla och utförde det hederliga arbete som de var tillsagda att göra. Pehr ska vattna hästen efter att de kommit till gården där de är gäster, Erich var i fähuset för att ”beta ihop några oxar”<sup>89</sup>, Lars Jöransson var i fähuset och slipade sten medan Lars Svensson vallade sin ko från en betesplats till en annan. Idén om att män inte fick stiga in i kvinnornas arbetsfär kan ha sin merit men i dessa fall är det tydligt arbetet utfördes bredvid varandra i samma lokaler. I dessa manliga rättsfall är det inte farligt eller en orsak till oro att de är i fähusen men när de, som i Pehrs fall, tar längre tid att utföra en uppgift är tidsaspekten det som skapar oro. Det är oklart vem som uttalar sig om Lars Jöransson och säger att han ”altd warit en stille flitig och arbetsam dräng”<sup>90</sup> och inte haft några problem innan tidelagsanklagelserna. Det är troligt att det var någon på gården samt att rätten förhör ett antal personer från allmogen vars namn inte är nedskrivna. Det är tydligt med de män som blir dömda att det inte spelar någon roll hur väl de arbetat eller deras handlingar innan brottet begåtts; det finns ingen förlåtelse eller botgörrelse förutom döden.

Sammanfattningsvis är de manliga personer som bryter mot det manliga idealet av att vara en hederlig, gudfruktig, sedlig och kontrollerad man. De bryter även mot religiösa lagar och det är främst detta som lyfts fram i protokollen.

---

<sup>85</sup> Arkiv Digital, EXIe:2783 1709-1709.

<sup>86</sup> Liliequist, s. 130-131.

<sup>87</sup> Arkiv Digital, EXId:223.

<sup>88</sup> Liliequist, s. 175, Sjödin Lindenskoug, s. 67.

<sup>89</sup> ULA, AIa:4.

<sup>90</sup> Arkiv Digital, EXIe:2783 1709-1709.

## Avslutande komparation

För att knyta samman säcken krävs en komparation mellan könen för att besvara de frågeställningar som ställts i början. Om vi betraktar de kvinnliga och manliga fallen för sig är det svårt att få ett helhetsgrepp om fenomenet. Om vi däremot ställer dem mot varandra framkommer vissa mönster som är möjligt att relatera till tidigare forskning om det tidigmoderna samhället och sätta in dessa slutsatser i ett större perspektiv.

Ansvarsfördelningen mellan män och kvinnor är förvånansvärt det samma. Tidigare forskning har diskuterat att männen hade det övergripande ansvaret för hela hushållet och matmödrarna kunde ta över det ansvaret när husbönderna inte var närvarande, men samtidigt hade husbönderna ansvaret för drängarna och matmödrarna för pigorna.<sup>91</sup> Det mönster som framträder i protokollen är att det var husbondfolket som är närvarande har ansvaret för både drängar och pigor. Det framkommer inte i protokollen vilka arbetsysslor som männen och kvinnorna alltid har hand om i de respektive hushållen utan endast om vad de sysslar med när brottet begicks. De manliga förövarna har varit på legitima platser när de anklagas för brottet; de har inte gått över en förbjuden gräns som skulle förklara varför de utförde brottet. I jämförelse är kvinnorna inte på förbjudna ställen, men deras relation till djuren är vad som får anklagelserna att flöda. Visserligen vistas Kierstin Olsdotter i en hage med en tjur som kan tolkas som en plats hon inte bör vara på, men ingen av de andra kvinnorna är på en plats de inte ska vara på. Det gör det även möjligt för den informella makten att upptäcka brotten när de händer. Även relationen med djuren är noterbart annorlunda för kvinnorna och männen. Det är endast Erich som kan namnge alla kor som han haft tidelag med, medan de andra männen verkar ha tagit tillfället i akt, eller inte varit medvetna om att det var olämpligt att utföra sådana handlingar i fähuset. Kvinnornas relation till hundarna är däremot mycket vänskaplig och är det som gör att misstankar väcks.

Genom att använda Lövkronas teori är det möjligt att se att det är positionsmakten hos personer som är avgörande för hur de ska agera.<sup>92</sup> I både männen och kvinnornas fall är det tydligt att det är husbondfolket i hushållet där brottet ägde rum som har det övergripande ansvaret. Det är en övervägande majoritet av matmödrar som antingen själva anmälde brottet, var vittnen på tinget eller där anmälaren gått till matmodern innan de anmält. Det är från lokalsamhällets och rättsväsendet sida uppenbart att det är matmödrarna som har ett ansvar för alla i dess hushåll, om de så är pigor eller drängar. Könsmakten som männen hade är alltid högre än kvinnornas, vilket betyder att pigan Annika Larsdotter inte själv har möjligheten att

---

<sup>91</sup> Fiebranz, s. 138-148; Hansen, s. 86.

<sup>92</sup> Lövkrona, s. 140-150.

anmäla Erich för brottet utan hon kunde endast säga att han bör gå till sin mor. Troligtvis kunde Annika inte gå över den gränsen själv utan ville ha stöd i andra kvinnor för den anklagelsen hon skulle framföra. Matmödrarnas sociala makt och i längden positionsmakt inom hushållet var dock betydligt mer betydelsefull än drängarnas köns makt vilket bevisas genom att det var matmödrarna som anklagade männen.

I ett flertal av fall är det tydligt att familjen spelade en roll i kontrollen av sina barn, men endast när de fortfarande bodde hemma, vilket ingen av personerna som diskuterats i uppsatsen har gjort. Husbondfolket i hushållet där de hade tjänst tog senare över föräldrarnas roll, som innebär att se till att alla tog nattvarden och gick i kyrkan, samtidigt som de hade det övergripande ansvaret för att sedlighet och laglighet förekom i hushållet.<sup>93</sup> I de fall detta har brustit har det diskuterats på tinget och både män och kvinnor åberopade sina bristande kunskaper för att ge en förklaring till de anklagelser som riktats mot dem. Maria Nilsson har varken från sina föräldrar eller senare matmödrar lärt sig att läsa eller tagit nattvarden, och Lars Jöransson hävdar sig okunnig om kristendomens läror. Det är en tydlig strategi för både män och kvinnor för att undkomma de hårda domarna, men samtidigt är det ett tecken på att de ideal som rörde gudfruktighet var de samma för både kvinnor och män, och det är genom att detta användes och även fördöms som idealen om gudfruktighet framkommer tydligt.

Brotten mot manlighet och kvinnlighet skymtar i dokumenten men det som är än tydligare är hur tydligt de fördömer det omänskliga i handlingen. Det är ett brott mot naturen och Guds lag, och genom att de utfört handlingen har de gått ifrån det mänskliga och har korsat gränsen mot det bestialiska.<sup>94</sup> Ord som ”vederstygglige”, ”grofwa”, ”diefwulldskap”, ”onda”, ”synd” och ”styggelse” återkommer i varje rättsfall, både de där den anklagade har nekat och bekänt, och även hos kvinnorna och männen. Kristendomens starka koppling till samhället är tydlig i samtliga rättsfall som diskuterats och både kvinnor och män förväntades ha kunskap om Guds ord och lagar och de blir noggrant utfrågade om sina kunskaper.

De kvinnliga och manliga idealen är inte endast synliga genom hur de anklagade benämns i protokollen utan även genom hur vittnena beskrivs. Detta görs för att intyga vittnenas trovärdighet dessutom framställer protokollen vittnena på ett sätt som är motsatsbild till hur de anklagade har uppfört sig. Till exempel nämns Ingell Matsdotter som en ”ährlig”<sup>95</sup> piga, det vill säga en som inte ljugar och är hederlig, i kontrast till den synd som Lars Jöransson har utfört.

---

<sup>93</sup> Hassan Jansson, s. 81.

<sup>94</sup> Sjödin Lindenskoug, s. 136; Rydström, s. 346.

<sup>95</sup> VLA, BIIA:34, nr. 368.

En av de större skillnaderna mellan kvinnorna och männen som går att utläsa i protokollen är hur hårda rätten och lokalsamhället är mot männen. Det finns ingen förlåtelse för det de gjort, samtidigt som det knappt finns några vittnen som försvarar dem. Det är oklart vem som säger att Lars Jöransson var en bra och arbetsam dräng, men det är det enda försvaret man kan hitta i de manliga rättsfallen. När till och med en mor inte försvarar sin son är det tydligt att detta sågs som ett allvarligt brott som inte kunde försvaras. I jämförelse med kvinnorna där det däremot är vanligt att någon gör ett försök till att försvara kvinnorna, är det knappt någon som försvarar männen. Ibland sker vittnenas försvar av den anklagade i kombination med att vittnet försvarar sig själv genom att hänvisa till att om de vetat något, skulle de ju självklart ha anmält brottet. I kvinnornas fall finns det däremot en högre grad av misstänksamhet mot anklagelserna än i rättsfall där män är anklagade. De som försöker försvara kvinnorna är personer som alla har det gemensamt att de har en hög positionsmakt i samhället: i Kierstin Persdotters fall är det hennes svåger; Maria Botweldsdotters husmor hävdar att hon inte har en aning om ifall Maria kan läsa eller inte och i Kierstin Olsdotter fall är det kyrkoherden som ser till att vittnena talar sanning. Det är också tydligt att misstankarna mot kvinnorna vilar på lösa grunder då det endast är en kvinna som blir dömd för tidelag i de dokument som här granskats i jämförelse med att två män döms, en man blir skickad vidare till högre instans och en man frias i hovrätten. Den höga bevisgraden som är nödvändig för att fälla någon är tydlig i alla de fall som tagits upp. Det är även intressant att kvinnorna ofta bryter mot fler normer och ideal än vad männen gör. Det som männen genomgående bryter mot är sin okunskap om kristendomen och Guds lagar, medan kvinnorna även är ohyfsade, ljuger och utpressar rätten. Trots detta är lokalsamhället hårdare mot männen. Möjligtvis för att bevisen är så pass övertygande att det inte går att förneka.

Rättsväsendet hade högt förtroende för de vittnen som befann sig inom hushållet och en anklagelse från matmödrar verkar rätten ha större förtroende för än en från en granne. Positionsmakten som vittnena hade inom hushållen och lokalsamhällen syns alltså tydligt även inom tinget. Det är intressant att notera att även om det var män som kom med anklagelserna, som för Maria Botweldsdotter där det är manliga grannar och nämndemän som upptäcker och anklagar, är det matmödrarnas vittnesmål som ändå väger tungt. Lars Jöranssons fall är uppbyggt runt matmoderns vittnesmål, och det samma gäller Pehr Danielssons. I många av fallen är männens vittnesmål inte lika framstående som de kvinnor, utan de är där för att tillägga och bekräfta bilden av den anklagade som läggs fram. Man ser här hur könsmakten visserligen existerar genom att männen trots allt är en majoritet av vittnena, men att ansvarsfördelningen i samhället utgår från positionsmakten i hushållet, och

den informella kontrollen som rättsväsendet är beroende av. Även om Maria Botweldsdotters fall är krångligt från början på grund av alla lögnen hon säger är matmodern en viktig aktör på tinget.

I männens fall är det däremot tydliga vittnesmål och händelser som gör att rätten dömer dem. Annika Larsdotter vittnar om hur hon sett ”hans hemblige ting skiljas ifrån konns pidende”<sup>96</sup>, Ingell Matsdotter vittnar om hur Lars ”bak för kon, som i Båset bunden war, med nedknäpta byxor och wärfel föröfwat denne taröfwe synd depå”<sup>97</sup> och Kierstin Jönsdotter vittnar om hur ”han stod och runkade sig bak om kon”.<sup>98</sup> I jämförelse är anklagelserna som riktas mot kvinnorna gjorda på svagare grunder som även gör att rätten har svårare att döma. Det som vittnena har bevittnat är exempelvis att Kierstin Olsdotter med ”högra handen strukit tiuren under bucken”<sup>99</sup> och hur ett vittne ”fant Maria ligger på marcken och långt ifrån vägen, och hunden rida utan på hennes kläder”.<sup>100</sup> Vittnena i dessa fall ansågs som trovärdiga men endast männen dömdes, vilket stämmer överens med tidigare forskning som hävdar att det krävdes tydlig bevisning och bekännelse.<sup>101</sup>

Sammanfattningsvis är den sociala kontrollen av både män och kvinnor lika då det är husbondfolket som har det övergripande ansvaret för alla och rättsväsendet är beroende av att lokalsamhällets kontroll för att döma de som bryter mot lagen. Även de ideal som fanns kopplade till manlighet och kvinnlighet bröts av samtliga anklagade men det som de alla hade gemensamt är att de kristna idealen är de som syns tydligast, och som är de värsta att bryta emot.

---

<sup>96</sup> ULA, AIa:4.

<sup>97</sup> VLA, BIIA:34, nr. 368.

<sup>98</sup> Arkiv Digital, EXId:223.

<sup>99</sup> ULA, A 1a:5.

<sup>100</sup> ULA, AIa:4.

<sup>101</sup> Liliequist, s. 68.

## **Sammanfattning**

Syftet med denna uppsats var att undersöka tidelagsbrott under tidigt 1700-tal och vilken slags social kontroll det fanns i samhället som hade ansvar för att blottlägga och åtala dessa normbrott. De rättsfall som analyserats har haft en bred geografisk och tidsmässig spridning inom undersökningsperioden, och det är både anklagade män och kvinnor vars fall har diskuterats. Det som främst är tydligt att det geografiska läget inte har haft en större betydelse varken för ansvarsfördelningen i samhället eller diskursen om den religiösa moralen eller de kvinnliga och manliga idealen. Det har heller inte varit en betydande förändring under de 30 år som uppsatsen har berört, men undersökningens omfång har varit litet. Är det ändå möjligt att säga något definitivt om kontrollinstanserna och ansvarsfördelningen i samhället i relation till tidelagsbrottet? Svaret på denna fråga är sannolikt ja.

Tidigare forskning om tidelag har inte fokuserat på den sociala kontrollen i den omfattning som denna uppsats har gjort. Det har heller aldrig skett en undersökning om de kvinnor som stod anklagade för tidelag vilket har gjort att den komparation mellan manliga och kvinnliga tidelagare som jag gjort gett ett tillägg i den kunskap om tidelag som funnits på tidigmodern tid. Genom att använda Inger Lövkronas teori om positionsmakt har det varit möjligt att analysera vilka sociala positioner i lokalsamhället som hade ansvar för vad och varför de hade detta ansvar, och genom Anna Hansens modell om samhällets kontrollfunktioner har det varit möjligt att se hur den formella och informella kontrollen samarbetar för att hitta och åtala tidelagsbrottslingar.

Jag har använt mig av tidelagsfall vilka satts in i en större kontext som handlar om den sociala kontrollen på tidigt 1700-tal. Tidigare forskning så som Furuhagen, Hansen, Hassan Jansson och Bergenlöv har visat på att lokalsamhället hade ett stort ansvar för att rättskipningen utfördes och det visar även den här undersökningen. Frågeställningarna som ställes rörde vem som hade ansvar för män och kvinnor när det sker ett grovt normbrott, och betydelsen av olika sociala positioner i samhället. Svaret är att det i både kvinnornas och männens fall är husbondfolket som har det övergripande ansvaret för personen som anklagas för tidelag i enlighet med Lövkronas teori om positionsmakt. Det är specifikt matmödrarna som är aktörer i de rättsfall som jag har granskat. Det är både matmödrar som anklagar, försvara och är vittnen i rättsfallen med de anklagade männen och kvinnorna. Det är inte möjligt att med säkerhet veta orsaken till att matmödrarna har ett sådant stort ansvar eftersom det är ett begränsat antal rättsfall som här har analyserats som kan ha en ovanlig hög andel matmödrar representerade, men eftersom det ändå rör sig om samma mönster som återkommer under tidsperioden och geografisk spridning som visar att det ändå är möjligt att



se ett sammanhang med matmödrarnas positionsmakt i hushållet och samhället, samt deras ansvarsområde som omfattade fähuset och ladugården där de manliga tidelagsbrotten begicks. Att detta även gäller kvinnliga positionerna kan härledas till de kvinnovärldar som existerade där kvinnor hade en större social kontroll över andra kvinnor på områden som var förbjudna för män att tillträda. Dock menar jag inte att husbondfolket är de enda med ansvaret att gå till nämndeman och anmäla, men att de förväntas ha kunskap om personerna i tjänst hos dem och se till att de tar nattvarden och har kunskap om Guds lagar, samt också för brott som begås inom hushållet.

Det faktum att den religiösa diskursen är väl använd och något som rätten grundar sina beslut på bevisar att kyrkan och dess läror hade ett stort inflytande över rättsväsendet och samhället. Tidelagsbrottet var ett brott som dömdes enligt både världsliga lagar och kyrkans lagar. Kyrkans roll och inflytande i samhället berörde inte endast de världsliga lagarna utan även personers världsbild. Att familjemedlemmar eller hushållsmedlemmar såg till att den som begått detta brott bekände och sedan ställdes inför rätta synliggör de religiösa tankevärldar där detta brott ansågs som ett av de värsta och som influerade hela samhället. Det är föreställningar som i nutida ögon kan vara svårförstådda men de ger även en ytterligare inblick och förståelse för de föreställningsvärldar som existerade på tidigt 1700-tal.

Likaså går det att hävda att Liliequists slutsatser om att mäns tidelag är en överträdelse mot det kvinnliga och en konsekvens av omogenhet inte går att härleda i de rättsfall som här har diskuterats. Istället är tidelag för både kvinnor och män en överträdelse mot det bestialiska i likhet med Sjödin Lidenskougs och Rydströms slutsatser. Det djävulska och omänskliga i handlingen är genomgående tankar i samtliga av de tidelagsfall som studerats, likaså har ingen av de anklagade levt upp till de ideal som fanns angående manlighet och kvinnlighet. Kvinnorna var sällan hederliga, kristendomskunskaperna var snarare okunskaper och deras ohyfsade beteende på tinget var emot förväntan för hur man skulle bete sig. Detsamma gällde männen som inte heller hade den bästa kristendomskunskapen men som i övrigt ofta hade ett bättre anseende än kvinnorna.

Under arbetet med denna uppsats har det uppkommit ytterligare frågor och intressanta infallsvinklar som inte kunnat besvaras inom denna uppsats omfattning. Det är specifikt relationen mellan djur och människor som har tagit en stor plats i alla rättsfallen vilket kan tyda på att tidens syn på husdjur och arbetsdjur skiljer sig mot hur vi idag betraktar djur. Relationen mellan människor och djur är dock en för stor fråga som inte kan diskuteras i denna uppsats förutom att noteras, men i framtiden är det ett spännande område som bör studeras närmare.

Till slut är slutsatserna man kan dra av nio människoöden att den sociala kontrollen som existerade i samhället fick några dömda och andra frikända. I slutändan var brottet lika extremt om det var en man eller kvinna som stod anklagad, och i lokalsamhällets ögon var de alla anklagade för ett brott som bröt mot världsliga och religiösa lagar. Framför allt bröt de mot Guds ord och endast döden kunde rena dem som dömdes. I samhällets ögon hade de utfört en omänsklig handling.

## **Källförteckning**

### *Otryckta källor*

Landsarkivet i Uppsala (ULA),

Äppelbo tingslags häradsrätt

Domböcker, A I:1, 1658-1731

Nås tingslags häradsrätt

Domböcker, A I:2, 1703-1731

Norrbo häradsrätt

Domböcker, A Ia:4, 1705-1716

Lekebergs häradsrätt

Domböcker, A Ia:5, 1719-125

Landsarkivet i Vadstena (VLA)

Göta hovrätt brottmålsprotokoll, AII:17

Huvudarkivet. Brottmålsutslag åren 1729-1730, volym BIIA:34, nr. 368

Landsarkivet i Härnösand (HLA)

Gävle rådhusrättsarkiv

Dombok 1700, AII:26

Arkiv Digital

Svea hovrätt advokatfiskalen Gävleborgs län, EXId:223 1702-1702

Svea hovrätt advokatfiskalen Kopparbergs län, EXIe:2783 1709-1708

## **Litteratur**

### *Böcker*

Andersson, Gudrun. *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600-och 1700-tal*. Uppsala 1998.

Bergenlöv, Eva. *Skuld och oskuld. Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800*. Lund 2004.

Fiebranz, Rosemarie. *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850*. Uppsala 2002.

Gaunt, David. *Familjeliv i Norden*. Södertälje 1996

Furuhagen, Björn. *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*. Stockholm 1996.

Hagelin, Helena. *Kvinnovärldar och barnamord. Makt, ansvar och gemenskap i rättsprotokoll ca 1700-1840*. Göteborg 2010.

Hansen, Anna. *Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet*. Uppsala 2006.

Hassan Jansson, Karin. *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Stockholm 2002.

Herlihy, David. *Medieval households*. Cambridge 1985.

Liliequist, Jonas. *Brott, synd och straff*. Umeå 1992.

Lövkrona, Inger. *Annika Larsdotter- barnamörderska. Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*. Lund 1999.

Oaks, Robert F. "Things fearful to name": sodomy and buggery in seventeenth-century New England. *Journal of social history*, nr. 2. 1978.

Rydström, Jens. *Sinners and citizens. Bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950*. Stockholm 2001.

Sjödin Lindenskoug, Susanna. *Manlighetens bortre gräns. Tidelagsrättegångar i Livland åren 1685-1709*. Stockholm 2011.

Sundin, Jan. *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*. Lund 1992.

Taussi Sjöberg, Marja. *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet*. Stockholm 1996.

Toivanen, Jenni. "Kvinnor, män och makt i det äldre bondesamhället". *Maktens skiftande skepnader*. red. Börje Harnesk. Umeå 2003.